

Vlastivedný spravodaj Levického okresu č. 5, 1965

OBSAH:

ČLÁNKY

Peter Tesák:	Prevratové roky 1918 – 1919 v Leviciach	s. 3-11
Ing. L. Demčuková – Ján Mulík:	Minerálne vody v okrese Levica - ich vznik a využitie	s. 11-15
Ján Kováčik:	Santovka a jej okolie	s. 15-18

MATERIÁLY

Jozef Melicher:	Charakteristika tzv. čilejkárskeho nárečia	s. 19-22
Ján Petrech:	Z dejín hrnčiarstva v Pukanci	s. 22-25
LITERATÚRA	Náš región v nových publikáciách	s. 2627

SPRÁVY

Karol Kovács:	Schubertova busta v Želiezovciach	s. 28
	Pamätník Janka Palárika v Starom Tekove	s. 28
Pavol Behula:	Z činnosti krúžku historikov v Leviciach	s. 28
Karol Sándó:	120. Výročie bitky pri Tekovských Lužanoch	s. 29
	Z činnosti vlastivednej sekcie Okresného výboru	
	Matice slovenskej v Leviciach	s. 30
	Čaka nezabúda	s. 30

ČLÁNKY

PREVRATOVÉ ROKY 1918 — 1919 V LEVICIACH

PETER TESÁK

Udalosti, ktoré tvoria predmet nášho záujmu, sú kľúčovou problematikou našich moderných dejín. Ich dôkladné poznanie v našom regióne si vyžiada ešte veľa sústredeného a širokého štúdia (a aj priestoru pre publikovanie jeho výsledkov). Čas nás však súri — pri najbližšom okrúhlom výročí už sotva budeme môcť využiť výpovede pamätníkov, ak ich nezhrmaždíme teraz.

Tento stručný príspevok sa obmedzuje zväčša len na mesto Levica a predstavuje opis prevratových udalostí podľa chronologického princípu.

Podstatnú časť materiálu získal autor excerptiou levického týždenníka Bars (Tekov), ročník 1918 a 1919, ďalej štúdiom materiálov Okresného archívu v Leviciach, Štátneho archívu Bratislava, pobočky v Nitre a Tekovského múzea v Leviciach. V práci sme využili aj spomienky niektorých pamätníkov. (1)

A) Rozpad Rakúsko - Uhorska

Protivojnové nálady, ktoré sa po prchavom a faľošnom nadšení prvých vojnových rokov objavili v roku 1917, boli veľmi posilnené ohlasom ruskej Októbrovej revolúcie a v januári 1918 aj bodmi prezidenta USA Wilsona. Tieto podnety však v našich krajinách v tom čase vzbudzovali aj nereálne ilúzie. Počítalo sa napr. so zachovaním monarchie aj po vojrovej porážke.

Prejavom strachu úradov z nových myšlienok bolo napr. prenasledovanie navrátilcov z ruského zajatia. Do nášho okresu sa títo začali vracaj už v marci 1918. Z Levičanov boli za údajnú boľševickú agitáciu prenasledovaní J. Dobrovoľný, Dr. K. Bányai a Verebényi, z vidiečanov Novotekovčan A. Greka. (2)

Zároveň s príchodom navrátilcov odchádzali do svojej vlasti pracovití ruskí zajatci. Ich pobyt v našom regióne veľmi zvýšil sympatie nášho ľudu k Rusku.

Na jar roku 1918 sa hospodárska situácia napriek zmenám v situácii na frontoch naďalej zhoršovala. Aby sa zmiernilo obrovské sociálne napätie, levickí vojnoví zbohatlíci (čiastočne na výzvu verejnosti) zorganizovali koncom apríla zbierku pre chudobných. Iniciátorom bol známy boháč A. Barsi - Leidenfrost (pozri Bars, 23. apríla 1918).

Krach na talianskom a balkánskom fronte, pražský prevrat a utvorenie ČSR pôsobili v Leviciach vcelku veľmi prekvapivo. Príčinou bol nedostatok objektívnych informácií. Naša miestna, a vôbec všetka vtedajšia uhorská tlač v tom čase podporovala vládu v jej úsilí odvrátiť následky porážky. Okrem iného sa to prejavovalo taktizovaním v národnostnej otázke. Útlak národností v Uhorsku sa popleral, ale zároveň už 21. marca sa na plenárnom zasadnutí Tekovskej župy rokovalo aj o rozší-

rení národnostných práv. Pritom o československom odboji písal Bars len náznakovite — v súvislosti s pokutami za šírenie „poplašných správ“. O úmysle Dohody rozbiť Uhorsko napísal Bars bez inotajov až koncom septembra. V októbri 1918 mali pre obyvateľstvo Levického okresu veľmi veľkú informačnú hodnotu rôzne veľkomestské noviny, ktoré sa do Levíc dostávali nepravidelne prostredníctvom železničiarov, vojakov, priekupníkov a pod.

Prvá reakcia na pražský prevrat, vlastne na jeho prípravu, sa v Barsi zjavila až 27. októbra. Je to veľmi dramatickým tónom napísaný úvodník J. Feketeho. Autor článku sa oprávnene obáva o osud svojej vlasti, avšak hnutie dovtedy utláčaných národností sa ani nesnaží pochopiť a opovržlivo ho odsudzuje.

O niekoľko dní nato, 1. novembra 1918, sa podľa budapeštianskeho vzoru utvorila Levická národná rada (ďalej LNR). Voľba LNR sa konala na veľkom ľudovom zhromaždení na námestí. Hlavné prejavy predniesol mešťanosta Ľudovít Bódogh a evanjelický farár Ondrej Bándy. Predsedom LNR sa stal Alexander Holló, spolupredsedom Dr. Béla Kmoskó. Rada mala spočiatku 49 členov. Koncom novembra bola doplnená na 100 členov. Po doplňujúcich voľbách LNR zo svojho stredy zvolila 15-členný výkonný výbor a rôzne odborné výbory. (3) V prvom období svojej činnosti sa LNR schádzala dvakrát denne — ráno a popoludní. Od konca novembra sa plenárka konala už iba raz za mesiac a aj výkonný výbor sa schádzal len raz za týždeň.

Opatrenia LNR boli pravidelne publikované v Barsi. Boli to väčšinou hospodárske opatrenia — napr. prísny zákaz vývozu potravín z Levíc, zákaz podávania alkoholických nápojov, zásobovacie nariadenia, atď. Zásobovanie obyvateľstva potravinami veľmi sťažoval prílev utečencov zo severnejších oblastí Slovenska (už obsadených československým vojskom) a návrat demobilizovaných vojakov. LNR okrem iného riadila aj odber elektrického prúdu, zásobovanie pohonnými hmotami a palivom, bojovala proti čiernemu obchodu a pod. Zásobovanie riadil člen LNR Aladár Kriek. Z iniciatívy LNR vznikla v Leviciach najsilnejšia národná stráž na širokom okolí, vybavená napr. nákladnými autami a aj jazdeckým guľometným oddielom. Organizovali ju členovia rady E. Csorba a B. Lengyel. Účasť v národnej stráži, spočiatku dobrovoľná, sa stala onedlho povinnou, pretože po jej tvrdých zákrokoch proti rabovačkám na vidieku sa do nej už málo kto hlásil dobrovoľne. Do 9. 11. bol veliteľom národnej stráže mestský policajný kapitán Dr. Július Horváth, v ten deň velenie prevzal Béla Borza. Vtedy slúžilo u „nemzetörov“ okolo 500 mužov v zbrani, ich sídlom bola býv. Adlerova kaviareň.

Levická národná stráž predstavovala represívnu zložku buržoázneho štátneho aparátu, ktorý po rozpade monarchie prechádzal ťažkou krízou. V novembri, keď v našom okrese skoro v každej obci došlo k rabovačke, alebo k zúčtovaniu s predstaviteľmi doprevratového režimu, Levičania všade ochotne pomohli poškodeným, bez ohľadu na národnosť. Príslušníci LNS viackrát strieľali do ľudu (napr. v Žarnovici, Zlatých Moravciach, Novej Bani a inde), hlavných iniciátorov „rabovačiek“ zatýkali a vyšetrovali v Leviciach (napr. účastníkov Žemberovskej rabovačky — 4. 11. 1918). (4)

Strážnu službu v Leviciach vykonávala prevažne občianska stráž, v ktorej slúžili aj študenti najvyšších tried gymnázia a Učiteľského ústavu. Od začiatku novembra občianska stráž konala službu v meste len v noci. Od tých čias platilo na celom území Tekovskej župy štatárium, vyhlásené budapeštianskym Ministerstvom vnútra.

Koncom novembra vyhlásilo maďarské Ministerstvo vojny nábor (od začiatku decembra pre mladšie ročníky mobilizáciu) do novej maďarskej armády. Zároveň nariadilo posilniť občiansku stráž, pravdepodobne preto, že na vydržiavanie národnej stráže nebolo viac prostriedkov. Služba v občianskej stráži sa stala povinnou pre všetkých mužov vo veku 18—50 rokov. Vládny komisár pre národnú stráž L. Fényes preto nariadil odzbrojiť jej neposlušné jednotky. Národná stráž stála mesto obrovské finančné náklady, ktoré nakoniec Levice veľmi oslabili.

Postoj LNR k novovzniknutej ČSR sa riadil podľa budapeštianskych smerníc. LNR sa tiež zapojila do kampane na získanie Slovákov pre federalizované Uhorsko. Levice spolu s Kremnicou vydali aj rezolúciu, ktorá v tomto smere bola radikálnejšia, než mnohé oficiálne prejavy maďarskej vlády, lebo napr. žiadala zabezpečiť integritu aj vojenským zásahom proti československým jednotkám na Slovensku. LNR poverila riaditeľa Učiteľského ústavu E. Köveskutihho zorganizovať v Leviciach podpisovú akciu proti odtrhnutiu „Hornej zeme“; výsledok tejto akcie však zatiaľ nie je známy.

Činnosť politických strán v Leviciach koncom roku 1918 bola podstatnou súčasťou dejín mesta. V tom čase vzniklo mnoho nových politických i kultúrno-politických organizácií. Začnime však radšej jediným spolkom, ktorý v tom čase (dobrovoľne) zanikol. Bol to známy protislovenský spolok F. M. K. E. (Femka). Po veľkej aktivite na jar 1918 sa jej mestský a okresný výbor 8. decembra uzniesol uzavrieť účty a poveril predsedom O. Ordódyho dať spolkový majetok do bezpečia. Dôvodom bola blížiacia sa „česká okupácia“.

Našli sa aj bojovnejší a tí okolo 20. novembra vytvorili miestnu skupinu Krajinského propagačného výboru, združujúceho „bojovníkov za nové Maďarsko“. Na čele levickej skupiny stál Jozef Birtha a Jozef Fekete.

O mesiac neskôr — 23. decembra 1918 — bol za veľkej účasti obyvateľstva založený „Hornozemský spolok, chrániaci integritu Uhorska“. Za predsedu zvolili veliteľa levickej posádky, kapitána Eugena Pálmayho. Spolok chcel nadviazať spojenie s mestami na južnom Slovensku a vytvoriť hrádzu proti „českým lúpeživým jednotkám“, pričom „regulárnym jednotkám“ Dohody sa nemal

klásť odpor. Pálmay takúto akciu pripravoval osobne, stroskotala však na odpore jeho podriadených. (5)

Sociálni demokrati po tajných prípravách v novembri prvýkrát verejne vystúpili na schôdzi 8. decembra. Schôdzu viedol Fr. Bonyhády a odznegli na nej prejavy o cieľoch soc. demokracie, o jej organizovaní a o šírení jej tlače. Účastníci javili o tému veľký záujem a na konci prevolávali na slávu ľudovej vláde.

Medzi 9. a 14. decembrom sa vytvoril orgán revolučného robotníctva — Rada robotníkov a vojakov. Rada sídlila v býv. Adlerovej kaviarni, premenovanej teraz na Robotnícky domov. Jej predsedom bol Ludovít Orek, v predsedníctve sa stretával aj s Fr. Bonyhádom a s ďalším členom LNR — Jánom Demjánom. (6) Verejné schôdze soc.-demokratickej strany sa konali aj 22. a 27. decembra. Dominoval na nich A. Gróf, vyslaný z Budapešti. Gróf po schôdzi 22. 12. viedol v mestskom hoteli poradu, na ktorej založil skupinu soc.-dem. poľnohospodárskych robotníkov. Táto skupina mala pripravovať parceláciu veľkostatkov. Hneď pri založení si zvolili troch delegátov na krajinskú konferenciu do Budapešti.

Koncom decembra 1918 vzniklo v Leviciach aj niekoľko maďarských buržoáznych strán. 27. 12. založili v mestskom hoteli Nezávislú republikánsku stranu v Leviciach — stranu grófa Michala Károlyiho. Za predsedov levickej organizácie boli zvolení traja členovia LNR — A. Holló, Dr. B. Kmoskó a G. Levatic. Výkonným predsedom sa stal O. Bándy.

Kresťansko-socialistická strana bola založená 5. januára 1919, ale prípravnú schôdzu mala už 25. decembra. Bola to v podstate katolícka strana. Jej organizátorom v Leviciach bol Viktor Szakács, miestny rím.-kat. farár.

Levicí kalvínski roľníci sa združili v Roľníckej strane levického volebného obvodu. Jej predsedom sa stal ich farár J. Birtha, podpredsedom Jonáš Váczi a tajomníkom Eugen Krajtsik.

Koncom roku 1918 vládla v Leviciach vcelku veľmi skleslá nálada, najmä u meštianskych vrstiev, najviac spätých so starým štátnopolitickým systémom.

B) Počiatky československej štátnej správy

Koncom decembra 1918 nepochyboval o obsadení Levíc československým vojskom už žiadny triezvo uvažujúci občan. Majetnejšie vrstvy zároveň s veľkými obavami sledovali radikalizáciu v Maďarsku, zapríčinenú agilnou činnosťou Strany komunistov Maďarska práve v takej miere, v akej nedokázala situáciu riešiť buržoázno-demokratická vláda Károlyiho. Mestská buržoázia mala v tých dňoch väčšie obavy o svoj majetok, než o integritu Uhorska, pričom, samozrejme, jej postoj nebol jednoznačne vyhranený. Zrkadlom takéhoto postoja mestského vedenia k ČSR je Bars, ktorý písal o očakávanom obsadení Levíc síce odmietavo, nie však nepriateľsky. Zároveň sa hneď v prvom čísle objavili dva protiboľševické články. Konkrétnou akciou, ktorá mala „zabrániť anarchii“ a boľševizmu a zároveň aj prispieť k boju o územnú integritu, bolo spojenie levickej roľníckej strany a kresťan-

sko-sociálnej strany na dobu volebného obdobia.

Maďarský župný vládny komisár J. Bartos vyhlásil niekoľko dní pred príchodom československého vojska do Levíc štátárium. Príčinou bol odchod posledných maďarských jednotiek z Levíc (ich veliteľom bol kpt. E. Pálmay). Štátárium sa vzťahovalo aj na členov občianskej a národnej stráže. (7)

Zároveň s odchodom maďarských vojakov prišli inštrukcie z Budapešti pre štátnych úradníkov. Títo mali ostať na svojich miestach a pretože pre nedostatok síl bol odpor nemysliteľný, pri obsadzovaní sa mali obmedziť iba na ústny protest. (8)

Levice boli príkladom pokojného priebehu prevzatia moci novým štátom. Redakcia Barsu v jednom úvodníku odporúča občanom pokojne pracovať, lebo vraj práca ich zmieri so všetkým a okrem toho že je aj najlepším liekom proti boľševizmu.

Prví československí dôstojníci prišli do Levíc už 9. januára 1919, mesto však ešte neprebrali. Na druhý deň, 10. januára, vyslalo mestské zastupiteľstvo štvorčlennú delegáciu do Čaty — k najbližšej československej posádke. (9) Priebeh vyjednávania v Čate ešte nie je celkom osvetlený.

Demarkačná čiara bola však v tom čase už vojensky zabezpečená a na Leviciach veľmi nezáležalo. Preto bola železničná stanica obsadená asi 30-člennou československou jednotkou až 15. januára a mesto až v noci z 20. na 21. januára 1919. Levice prevzala menšia, asi 200-členná jednotka. Časť československých vojakov sa hneď ubytovala v dnešných starých kasárňach, kým druhá časť odzbrojili ráno národnú stráž a občiansku stráž. Vojaci obsadili aj mestský dom. Veliteľ československej vojenskej jednotky mešťanostovi oznámil obsadenie mesta. Mešťanosta Bódogh protestoval a vyhlásil, že obsadenie považuje za dočasné. Vojaci obsadili aj poštu, daňový úrad a okresný súd. Tieto úrady však predbežne pracovali po starom. Charakteristickou požiadavkou mestského vedenia bola žiadosť, aby československý veliteľ povolil nosenie maďarských národných odznakov. Zrejme menovaný nemal presné inštrukcie, pretože najprv tejto žiadosti vyhovel, ale oonedlho ju zrušil. Červený socialistický odznak bol zakázaný hneď v prvý deň.

K prvým opatreniam československej (ešte vojenskej) správy v Leviciach patrí založenie evidencie aktívnych a záložných dôstojníkov (24. januára), zákaz výčapu liehovín a zákaz vychádzania po 22. hodine.

Vyhlášku generála Piccioneho, oznamujúcu obsadenie južného Slovenska, uverejnili spolu s vyhláškou mešťanostu L. Bódogha 25. januára. Obe vyhlášky vyzývali obyvateľstvo k trpezlivosti a pokoju. Mešťanosta zároveň nariadil odovzdať zbrane, ktoré občania prípadne ešte prechovávajú.

Napriek všetkým zmenám, ktoré sa v našom okolí udiali, menuje maďarská vláda ešte 2. februára 1919 nového vládneho komisára pre Tekovskú župu — dr. D. Csánkiho, statkára zo Zbrojník. Jeho menovanie malo však nutne formálny charakter. (10)

Československé orgány pokračovali v preberaní štátnych úradov. Do 1. februára prebrali aj finančnú správu a tu, ako aj na pošte, vymenili vedúcich. V službe ponechali len úradníkov, ktorí vedeli aj

po slovensky, ostatných poslali na bližšie neobmedzenú dovolenku. Určité ťažkosti sa vyskytli aj na polícii. Mestskí policajti nechceli zložiť prísahu vernosti československému štátu, boli preto 30. januára odzbrojení a prepustení. O niekoľko dní neskôr, keď asi už vojsko zunovalo strážnu službu v meste, prijali späť starých policajtov — ale bez zbraní.

Už v tých dňoch sa začala podvratná činnosť proti ČSR. Jedným z jej hlavných organizátorov bol viackrát spomenutý farár reformovanej cirkvi J. Birtha, ktorého vojaci internovali vo vlastnom dome už 26. januára. Neskôr mu obmedzili slobodu pohybu na územie Levíc, toto však Birtha nedodržoval a podnikol do okolitých maďarských dedín nelegálne propagačné cesty.

Zvratom v pomalom budovaní nových úradov bol príchod dr. Viktora Ravasza. Tento rozhľadný a vzdelaný národovec, pôvodom z Pezínka, bol československou vládou menovaný za hlavného slúžneho a vládneho komisára Levického okresu. Dr. Ravasz 11.—12. februára 1919 prebral od maďarského hlavného slúžneho Horkányiho dôležitý Hlavnoslúžnovský úrad. Svojej funkcie sa ujal veľmi energicky. Vydal dvojjazyčné ohlasy o stannom práve, o odovzdaní zbraní, o záverečnej hodine hostincov a pod. Zorganizoval slovenské vedenie agendy v hlavnějších úradoch a začal organizovať kurzy slovenčiny pre úradníkov. Tých, ktorí mu kládli najväčší odpor, okamžite prepustil. Ostatných úradníkov si napriek ich neskrývanému odporu proti ČSR ponechal, lebo by sa bez nich „ani pohnúť nemohol“. Je zaujímavé, že pri vtedajšom všeobecnom počesťovaní úradov na Slovensku (zapríčinenom medziiným nedostatkom národne cítiacej slovenskej inteligencie) dr. Ravasz žiada do Levíc iba slovenskú pomocnú silu. (11)

Súčastou intenzívnej činnosti hlavného slúžneho bol aj boj proti zvyšovaniu cien potravín. Na dedinách organizoval sedliacke výbory na určovanie cien poľnohospodárskych výrobkov a pripravil aj návrh maximálnych cien priemyselného tovaru. Tieto ceny boli zverejnené v Barsi 17. februára.

Dr. V. Ravasz dal návrh aj na slovenské úradné znenie názvov obcí v Levickom okrese a postaral sa o slovenské nápisy na verejných budovách. Pripravil prevzatie mestskej správy novými, pre československý štát spoľahlivejšími osobami. Vymenil mestských policajtov a začal „robiť poriadky“ s „najneporiadnejšími“ notármi.

Československé vojsko sa v Leviciach veľmi dobre udomácnilo. Už 16. februára usporiadalo v mestskom hoteli tanečnú zábavu s veľmi úspešným zábavným programom. Zábavy sa zúčastnilo mnoho občanov a zisk z nej venovali obnovovanej Matici slovenskej. (12) Zábavy organizovali aj iné zložky — niekoľko dní po vojakoch mali zábavu levickí sociálni demokrati. Podľa novinovej správy sa tu zišlo a dobre spoločne zabavilo robotníctvo s mešťanstvom.

Napriek určitej konsolidácii pretrvávala vo februári a v marci 1919 napätá situácia. Nasvedčuje tomu opätovné nariadenie mešťanostu Bódogha odovzdať zbrane. V meste bolo totiž počuť vojskom neidentifikované výstrely a okrem toho sa vyskytol nepríjemný prípad ilegálneho prechovávanía zbraní (jedného guľometu) na levickom gymnáziu.

Okolnosti tohoto nálezu sú dosť podozrivé, slúžili však ako dôvod k zastaveniu vyučovania (20. 2.), ktoré trvalo až do 9. apríla. Levickí obyvatelia v svojich početných petíciách, žiadajúcich znovuo-tvorenie gymnázia, vyslovili obavy, či zastavenie nebolo z nacionálnych príčin. (13)

Prvou slovenskou strednou školou v Leviciach bol Učiteľský ústav, ktorý prebrali československí profesori 16. marca. Starý profesorský zbor formálne protestoval, ale nekládol žiadne prekážky. Za správcu ústavu bol vymenovaný prof. Otakar Šimák. Nové vedenie zorganizovalo za krátky čas zápis a už 24. marca sa na ústave prednášalo po slovensky. (14) Napriek počiatočnému jednoznačne protičeskoslovenskému postoj celého prof. zboru sa do služby v ústave prihlásili dvaja zo starých profesorov — Michal Kopčan a Ernest Dušek. Oboja sa osvedčili ako uvedomelí Slováci (prof. Dušek vyučoval slovenčinu už pred prevratom) a podľa správy dr. Ravasza Županovi Mičurovi a Školskému referátu v Bratislave sľub vernosti republike nechceli zložiť preto, že boli k nemu vyzvaní „spôsobom nezvyklým a nešeterným“. (15)

Dôležitou súčasťou hospodárskej politiky československej vlády bola snaha skonsolidovať menu. Spočiatku dementované správy o kolkovaní bankoviek sa potvrdili novinovou správou z 3. marca. Tento nie každému sympatický, ale potrebný akt sa v Leviciach vykonal v dňoch 9. až 12. marca 1919. V meste boli 4 kolkovacie miesta, ku ktorým bolo obyvateľstvo zadelené podľa miesta bydliska, prípadne aj podľa zamestnania. Kolkovalo sa len polovica predložených bankoviek, druhá časť si podržal štát na nútenú štátnu pôžičku. V tejto súvislosti Bars správne postrehol, že kolkovanie najviac postihlo chudobné vrstvy obyvateľstva. Výnimku však tvorili vojnové vdovy, siroty a invalidi, ktorým okolkovali celú sumu predložených bankoviek.

Desiateho marca bol obnovený vnútroštátny poštový styk, samozrejme už v rámci ČSR. Uhorské známky, kolký a iné ceniny platili do 15. marca 1919.

Okrem každodenných menších konfliktov obyvateľstva s československým vojskom, príp. aj s úradníkmi došlo k prvej vážnej zrážke 10. marca. V ten deň totiž neznámi páchatelia strhli slovenský nápis z budovy policajnej kasárne. Mesto nechtylo vinníka a nezaplatilo ani 500 korún pokutu. Hlavný slúžny dr. Ravasz preto vydal zatykač na mešťanostu a mestského policajného kapitána. O ich uväznení zatiaľ niet dôkazov, obaja sa totiž o týždeň neskôršie zúčastnili na odovzdávaní magistrátu československým úradníkom.

Mestskú správu prevzalo československé vedenie 26. marca 1919. Miesto L. Bódogha sa stal mešťanostom dr. Andrej Z o š f á k, policajným kapitánom namiesto dr. J. Horvátha Pavol L e h o c k ý, hlavným notárom miesto Ö. Klaina Ernest R i e c k y Okrem Štefana Tokodyho, ktorý bol solidárny so starým vedením, ostali na svojich miestach všetci úradníci. (16)

Ďalším opatrením československej vlády bolo rozpustenie starého zastupiteľského zboru. Župan dr. Mičura však Levičanov určite prekvapil, keď do nového zboru menoval len veľmi málo staro-

usadlíkov. Z pätnásťčlenného zboru totiž ôsmi prišli do Levíc až po januári a je teda otáznne, ko-ho zastupovali. Deviatym členom zastupiteľstva bol miestny rím.-kat. farár V. Szakács a ostatní šiesti členovia boli povolaním obchodníci a živnostníci. Proletariát mesta, ktorý sa dožadoval zastúpenia už v decembri 1918, samozrejme nebol nadšený a jeho akcie boli namierené čiastočne aj proti no-vému štátu.

Strana proletariátu — sociálna demokracia — bola dominantou politického života Levíc už od jesene 1918 a v jej radoch (podľa J. Bellu) pôso-bila už aj tajná skupina Strany komunistov Ma-ďarska Po obsadení Levíc československým vojs-kom mnohí, najmä mladší a slobodní členovia tej-to skupiny, spolu s desiatkami sociálnych demo-kratov ilegálne prešli do Maďarska. Niektorí si tam našli prácu, väčšina však hneď vstúpila do armády. V Leviciach ostali hlavne ženatí straníci na čele s Františkom Bonyhády, riaditeľom Ro-botníckej nemocenskej poisťovne. Činnosť Bonyhá-dyho považoval dr. Ravasz za nebezpečnejšiu, než činnosť maďarskej pravice; v hlásení zo 4. apríla píše: „pracuje (— Bonyhády — m. p.) v noci a s prostriedkami, proti ktorým sa len s detektí-vom dá brániť... Ináč je ticho, noviny, ktoré chcel vydávať, som mu zakázal,.... internovaný v Leviciach.“ V tomto hlásení figuruje na druhom mieste Július Bella, „dôverník SDS“, ktorý však už nebol v Leviciach. Ale levickí sociálni demo-kрати mali spojenie s budapeštianskym revolučným centrom aj napriek internácii alebo dočasnej emi-grácii svojich vodcov. Dôležitým zdrojom šírenia komunistických propagačných materiálov boli pra-videlné letákové akcie maďarského letectva. Okolo Kremnice a Levíc boli takéto akcie v posledných dňoch apríla. Zároveň prichádzali na naše územie maďarskí boľševickí agitátori. Hlásenie levického hlavného slúžneho z 29. apríla letákové akcie i prácu agitátorov zľahčuje, tvrdiac, že tunajšie obyvateľstvo (vidiecke) nie je náchylné na boľše-vizmus „následkom jeho prajnej majetkovej a hos-podárskej situácie“.

V máji 1919 potom československé orgány sku-točne zatkli štyroch boľševických agitátorov, Jozef Cimermann zo Zemberoviec, Alexander Gápel z Le-víc a železničiar Ondrej Árvay a František Vá-rady ilegálne navštevovali Budapešť a šíрили odtiaľ boľševickú propagandu. Pred zatknutím pre boľše-vické reči ušiel do Maďarska i Štefan Bicka z Hronského Sv. Beňadika. (17)

Protičeskoslovenskú činnosť sprava, zárodok neskoršieho iredentizmu, riadili bývalí exponenti uhorského režimu. Dr. Ravasz považoval za najne-bezpečnejších kalvínskeho farára J. Birthu, býv. mešťanostu L. Bódogha, býv. hlavného slúžneho Harkányiho, evanj. farára O. Bándyho a býv. poli-cajného kapitána dr. Horvátha. Týchto a niekoľ-kých ďalších dal dr. Ravasz internovať, bolo to však iba obmedzenie slobody pohybu na územie Levíc. (18)

Hospodárska situácia v Leviciach sa na jar 1919 vyznačovala prvkami stabilizácie. Akti-vizovali sa napr. počas vojny zastavené závody, ako tehelňa firmy Weiss-Missák a i., obnovovali výrobu aj remeselníci a vznikli nové predajne. Už

20. apríla sa v Leviciach zjavili prvé inzeráty Bafovej predajne a je aj viac dôkazov začínajúcej sa povojnovej obnovy ekonomiky.

Záverom môžeme konštatovať, že do konca mája 1919 sa život v Leviciach skonsolidoval, i keď existovalo dosť veľké napätie medzi obyvateľstvom a československými úradmi. Oba politické smery — bužoázny i socialistický — sa zhodli na proti-československom zameraní. Vzhľadom na diktatúru proletariátu v Maďarsku však nedošlo medzi nimi k akčnej jednote. Príčinou protičeskoslovenského postoja robotníckeho hnutia bolo nedostatočné spojenie s pražským centrom a aj chybný odhad ďalšieho vývoja (t. j. očakávanie svetovej revolúcie).

Závažnú úlohu tu hral aj psychický moment — levický proletariát sa za tak krátky čas nemohol sžiť s novým štátom — s ČSR. Preto po útoku maďarskej Červenej armády sa jeho aktivita nevybíjala len v smere sociálnom, ale aj národnom — maďarskom.

C) Obdobie diktatúry proletariátu

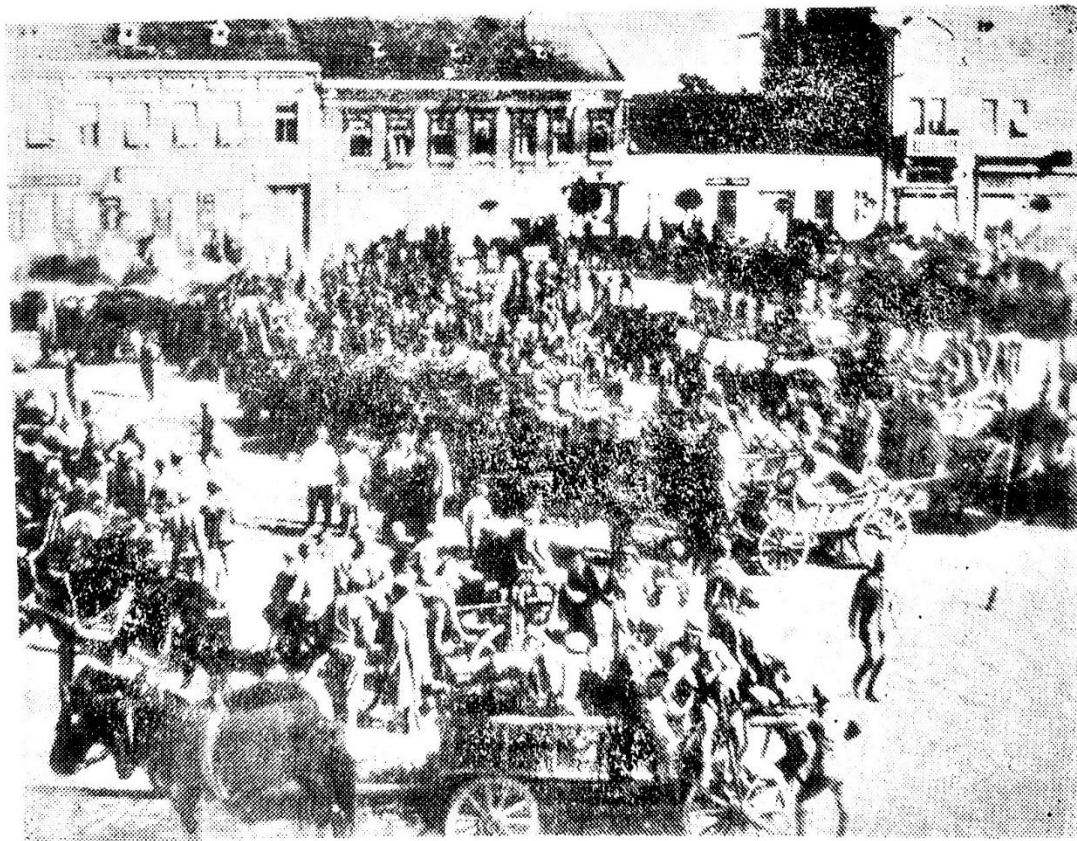
Posledné májové dni v Leviciach priniesli ďalšie prehĺbenie rozporu medzi narastajúcim vojnovým nebezpečením (a jeho prípravou priamo na československom území) na jednej strane a ďalšou konsolidáciou na strane druhej. Zakladali sa nové spoločenské organizácie, usporadúvali sa zábavy, aktivizovali sa levickí športovci. Pritom silnela aj činnosť boľševických agitátorov, ktorú veľmi uľahčovala československá cenzúra. Tunajšie noviny napr. vôbec nenapísali o československom postupe

za demarkačnú čiaru a o protiútok maďarskej Červenej armády sa čitatelia dozvedeli až z novín „Barsmegyei Népszava“ („Hlas ľudu Tekovskej župy“), ktoré vydávali levickí predstavitelia diktatúry proletariátu od 3. júna.

Chaos a otvorené zrážky obyvateľstva s československým vojskom vypukli 30. mája. Už predtým dal hlavný slúžny dr. Ravasz internovať Jozefa BIRTHU a iné podozrivé štátne nespoľahlivé osoby. BIRTHU však z internácie (z mestského domu) ušiel na vidiek. O dva dni neskôr — 30. mája evakovali Učiteľský ústav, ktorý sa spolu s vojskom umiestnil na stanici. Úradníci ostali v meste a ich bezpečnosť a životy boli ohrozené davom, rozvášneným fanatickým vytúpením vrátiťšieho sa BIRTHU. Dr. Ravasz preto povolal zo stanice vojsko, ktoré potom strážilo všetky dôležité objekty.

V sobotu, 31. mája, Učiteľský ústav evakovali do Novej Bane, ale na základe dosiaľ nevysvetlenej telegrafickej výzvy sa na druhý deň vrátil.

Vtedy sa uskutočnil prekvapivý maďarský útok, československé vojsko ustúpilo a ústav, profesori i študenti, sa ocitli v zajatí. Prekvapivosť maďarského útoku možno vysvetliť medziiným zlyhaním československej informačnej služby — od rozvedky až po dedinských notárov. Podľa neskoršieho hlásenia policajného agenta V. Fendta (19) sa na celom úseku Šahy — Levice nenašiel ani jeden notár, ktorý by pred opustením svojho úradu bol podal správu nadriadeným úradom. Deň pred obsadením Levíc, keď Červená armáda už prelomila československú obranu pri Šahách, sa do Levíc začali vracat' nedávno evakuovaní úradníci. Pritom

Príchod maďarskej Červenej armády do Levíc r. 1913

obyvateľstvo bolo o postupe Červenej armády informované aj priamo od jej príslušníkov, ktorí si deň pred útokom na Levice našli spôsob, ako sa dostať do mesta, obsadeného ešte československým vojskom. (20)

Útok na Levice uskutočnili jednotky 4. maďarskej červenej divízie. Mesto bolo obsadené do 17. hodiny v nedeľu 1. júna 1919. Straty boli nepatrné — dvoch občanov zastrelili ustupujúci československí legionári. Z vojakov padol len jeden — Matej Gazdík z Krupiny, 23-ročný vojak maď. Červenej armády.

Rýchly, temer panický ústup československej armády z Levíc bol determinovaný aj jej momentálnym morálnym stavom. Práve v levických kasárňach došlo deň pred maďarskou akciou — 31. mája k vzburе náhradného práporu 26. pešieho pluku. Po dlhoročnej službe vojaci nechápali zmysel ďalšieho krviprelievania, zvlášť keď nemali ideologické zázemie, ktoré bolo naproti tomu veľmi silné a neustále podporované v maď. Červenej armáde, kde v každej jednotke popri veliteľovi pôsobil aj politický komisár.

Vojenské operácie v bezprostrednom okolí Levíc v júni 1919 patria k najdôležitejším z celej československo-maďarskej vojny r. 1919.

Útoku na Iplí sa zúčastnili 3 divízie V. maďarského armádneho zboru. 3. červené divízia útočila v priestore Lučenca. Najkoncentrovanejší bol útok pri Šahách — Hidvégu, ktorý uskutočnila 4. a 8. červená divízia. Jednotky 4. červenej divízie sa po prechode Iplí v priestore Túroviec rozčlenili na 2 prúdy. Menší pokračoval v postupe na Krupinu, kým druhý — väčší tiahol na Levice. Jeho jadro tvorila tzv. Pálmayho skupina, ktorú jej veliteľ, už spomínaný býv. kapitán E. Pálmay, zorganizoval z Levičanov a ľudí z okolia. Táto jednotka bola IV. streleckým práporom 3. červeného pluku. Jej bojové kvality, umocnené dobrou znalosťou bojiska, uznávajú aj československí autori. Mala však aj veľké straty — zo 17 mŕtvych pri prechode cez Iplí bolo 10 Levičanov.

Pri obsadení Levíc maď. Červenou armádou nedošlo k žiadnym väčším hmotným škodám, odhliadnuc od rozbitých okien na železničnej stanici, ktorú ostreľovalo maďarské delostrelectvo z kopcov na východ od mesta. Okrem jednotiek, ktoré obsadili mesto (a prišli od Čankova — Malých Krškán) dorazili k mestu aj druhý prúd, z juhu, nevedno však, o akú jednotku ide, pravdepodobne to bol jeden pluk 8. červenej divízie. (21)

Po obsadení Levíc prenikli maďarské jednotky až do Vrábeľ a Zlatých Moraviec. Zároveň jednotky 8. červenej divízie obsadili Nové Zámky. Vtedy sa však maďarský postup na 3-4 dni samovoľne zastavil. Československé jednotky sa počas tejto prestávky spamätali a vybudovali obranu i útočné pozície. Na okolí Levíc stáli proti maďarským jednotkám jednotky 7. legionárskej divízie (sústredené v Nitre a v Nových Zámkoch) na západ od mesta a jednotky 3. divízie — II. a IV. brigáda na sever a na východ od Levíc.

Siedma legionárska divízia, doplnená čerstvými posilami (napr. 35. peším plukom z Plzne) začala 7. júna 1919 prvý československý útok na Levice (rozkaz bol vydaný ešte 2. júna). Deviateho júna sa československé jednotky prebojovali do tesnej

blízkosti mesta. Útok bol široko založený pomocnými akciami — útokom na Štúrovo, akciu II. brigády v smere Banská Štiavnica — Pukanec a útokom styčného oddielu pplk. Hofbauera od Topoľčian smerom na Skýcov — Žarnovicu — Novú Baňu. Jadrom veľkorysej operácie bola útočná skupina dočasného veliteľa 7. legionárskej divízie francúzskeho plukovníka Kieffera. Táto skupina útočila v dvoch prúdoch — cez Zlaté Moravce — Kozárovce a cez Vráble — Kalnú.

Prvý československý útok stroskotal na pevnom maďarskom odpore. Maďarskej Červenej armáde ale prišli aj iné okolnosti — napr. silnejšia výzbroj (obrný vlak), podpora obyvateľstva (napr. v Kalnici, kde miestni obyvatelia skryli pred ustupujúcimi československými vojakmi všetky člny) a nedokonalá súčinnosť akcií československého vojska. (22) Po ústupe 9. júna ohrozili československé jednotky mesto opäť 11. júna, keď sa dostali (z Kalnice) až pred železničnú stanicu, do priestoru dnešnej Tabakovej. Po ťažkých stratách však musela aj táto skupina (kpt. Lukavského) ustúpiť. Po československom útoky nasledoval maďarský protiútok, ktorý nezmenil situáciu, a tak až do druhého československého útoku na Levice panoval na fronte pokoj.

Rozkaz k druhému československému útoku na Levice bol vydaný 14. júna. Sily hlavnej — Kiefferovej útočnej skupiny sa zdvojnásobili — južnú časť úseku (okolie Kalnice) prevzala novoutvorená brigáda franc. pplk. Barresa. Pomocnými akciami boli opäť útoky na Štúrovo a na Levice od Banskej Štiavnice. Útočnú skupinu posilnila i jedna eskadrila (5 lietadiel). Tieto prípravy neušli pozornosti protivníka. Maďarská Červená armáda prisunula 15. júna posily — 6. a 22. robotnícky pluk. Už predtým bolo v bezprostrednom okolí Levíc 26 práporov a 19 batérií — celá 3. a 4. divízia Červenej armády (úsek Hronský Sv. Beňadik — Levice — Želiezovce).

Československý postup sa začal 16. júna ráno. Všetky útočné skupiny vyrazili naraz, ale podobne, ako pri prvom útoky akcia opäť stroskotala. Zase sa prejavila nedostatočná súčinnosť. Pomocní skupina mjr. Bláhu, útočiaca od B. Štiavnice, sa síce dostala až pred Zajačiu Dolinu, ale vtedy už hlavná útočná skupina (oba prúdy) bola od Levíc na 12—15 km.

Tretí československý útok na Levice mal byť podniknutý podobným spôsobom, ako dva predchádzajúce, do príprav však zasiahli rokovania o prímerí. V okolitých obciach prebiehali až do ústupu maďarskej Červenej armády menšie väčšie akcie, prevažne miestneho významu, ktoré nijako neohrozili mesto.

Počas bojov pri Leviciach sa prejavili slabosti obidvoch armád. Tak napr. počas druhého československého útoku sa vzbúril Hanácky prápor, ktorý nazývali aj „boľševickým“, levickú vzburu 31. mája sme spomenuli vyššie. K prípadom nedisciplinovanosti dochádzalo aj v maďarskej Červenej armáde, väčšinou z nepochopenia účelu tejto vojny, alebo aj zo svojvôle. Tak napr. J. Bella vo svojej výpovedi úvádza, že asi v polovici júna pri Bajke osobne zadržal celú maď. batériu na úteku. (23) Zvláštnym prípadom dezercie je zrada maďarských viac nacionalisticky, než komunisticky na-

ladených dôstojníkov, ktorí využili ústup maďarskej Červenej armády a prebehli do Kremnice ku gen. Mittelhauserovi (veliteľ západ. armád. skupiny), ktorý ich ochotne poslal do Segedína — do služieb k Horthymu. (24)

Vojenské akcie maďarskej Červenej armády na okolí Levíc boli z vojenského hľadiska veľmi úspešné. Napriek tomu malo Československé vojsko lepšie potenciálne možnosti a v dlhšej perspektíve bola reálna možnosť návratu na demarkačnú čiaru z konca r. 1918. Ústup maď. ČA by bol býval napokon nevyhnutný aj z hľadiska zostrujúcich sa rozporov vo vnútri maďarskej spoločnosti a nebezpečenstva rumunského alebo juhoslovanského útoku. V Leviciach mala maď. ČA veľkú autoritu a aktívnu podporu obyvateľstva. Túto podporu usmerňovali a spoluprácu s armádou a Budapešťou zaisťovali tri levické direktória.

Direktória ako výkonné výbory rád robotníkov, roľníkov a vojakov boli menované hneď v prvých hodinách po obsadení Levíc maď. Červenou armádou. Mesto sa stalo sídlom Tekovskej župy, preto sa tu zriadilo *Župné direktorium*. Jeho predsedom sa stal obuvník Július Bella z Levíc, ktorý napriek svojim 26 rokom mal už bohaté revolučné skúsenosti. Členom tohoto direktória bol aj úradník František Bonyhády, tu spomínaný neúnavný organizátor robotníckeho hnutia v Leviciach a robotník Štefan Ledényi, obaja z Levíc. Personálne zloženie *Okresného direktória* bolo dosť podobné: predsedom sa stal J. Bella, jedným členom bol opäť Fr. Bonyhády, druhým Štefan Vank, levický maloroľník a nádenník. Fakt, že ani v Župnom direktorii neboli zastúpení vidiek, bol zapríčinený asi nedostatkom času pri voľbách robotníckych rád a menovaní direktórií. Tretím direktóriom bolo *direktorium mestské*. Jeho predsedom bol Frant. Bonyhády. Prvým členom bol zámočník Ladislav Horváth z Levíc, druhým členom bol stolár Jozef Rack, tiež Levičan. Z tohoto krátko prehládu je zrejmé, že skutočnou vedúcou osobnosťou v direktóriách bol Fr. Bonyhády, člen dvoch a predsa tretieho direktória.

Maďarská Revolučná vládna rada vyslala do Levíc aj komisára vládnej rady. Bol ním A. Gróf, bývalý železničný úradník, ktorý navštívil Levice už v decembri 1918. A. Gróf preveroval funkcionárov miestnych direktórií.

Dedinské direktória zakladal Gejza Kiss, ktorý založil v tekovskej časti dnešného okresu Levice 12 direktórií. V ďalších 8 obciach tejto časti okresu založil direktória iné, prameňmi nemenovaný organizátor. Správy o direktóriách sú zatiaľ známe z 36 obcí okresu. V Šahách bolo tiež župné (Hontianske) direktorium a podobne ako v Leviciach bolo aj direktorium okresné a mestské. (25)

Všetka činnosť direktórií smerovala k podpore bojujúcej Červenej armády. To sa najviac odrazilo v zásobovaní. Hneď v prvý deň obsadenia Levíc maď. Červenou armádou organizoval budapeštiansky komunista E. Faltusz zbierku potravín pre hladujúcu Budapešť. Okrem Faltusza zbieral potraviny aj bývalý mestský radca Št. Tokody, tento však zásoboval armádu. Zásobovanie armády bolo plynulé a nešlo na úkor obyvateľstva asi do druhého československého útoku na Levice.

Vtedy sa totiž sústredilo v našom regióne obrovské množstvo vojska a v prameňoch sa v súvislosti so zásobovaním objavujú výrazy ako krádež, lúpež a pod. (26)

Obchody boli po celý jún zatvorené, predávali sa iba najnutnejšie potraviny. Robila sa totiž inventúra, pripravovalo sa *znárodnenie*.

Nacionalizačné opatrenia Maďarskej republiky rád postihli závody nad 20 zamestnancov, pozemkové vlastníctvo nad 100 uhor. jutár, dopravu, obchod a banky. O znárodnení priemyselných podnikov v Leviciach zatiaľ nemáme údaje. Nacionalizáciu veľkostatkov organizoval Ján Dobrovinský. Pod jeho vedením vyvlastnili poľnohospodárski robotníci dvor Dobogov. Ďalšie majere rytiera Schöellera v chotári Levíc (Géňu a Ladislavov dvor) už nemohol vyvlastniť, lebo mu to prekazila kontrarevolučná agitácia pravicových sociálnych demokratov. (27)

Zošťátnili sa aj školy. Školy preberal člen direktória Fr. Ledényi spolu so Št. Tokodym. Ústav milosrdných sestier napr. prebrali 4. júna a postupne preberali aj meštiansku školu, všetky ľudové školy, obchodné a učňovské školy, sirotinec Štefánia a Dom učiteľov Tekovskej župy. Piaristické gymnázium prebral E. Markutz. Štyria piaristickí mnísi sa pri tejto príležitosti zriekli cirkevnej služby a prehlásili sa za svetské osoby. Učiteľský ústav pravdepodobne neprebrali, lebo v ňom umiestnili poľný lazaret. Ústav dočasne spravoval býv. maďarský profesor E. Kriek.

Učiteľské zbory nemali opustiť svoje pôsobisko a dostali za úlohu spísať inventár školy. K tomu však už nedošlo, lebo zakrátko boli všetky školy obsadené posilami, neustále prúdiacimi do Levíc.

Revolučná vládna rada sa starala aj o ideovú výzbroj učiteľov. O povinnom štúdiu marxistickej filozofie pre učiteľov píše „Barsmegyei Népszava“ v 5. čísle pod nadpisom „O socialistickej výchove učiteľstva“.

Robotnícka rada v Leviciach, vedomá si veľkej dôležitosti práce učiteľov, pozbavila ich vojenských povinností.

Direktória riadili aj činnosť na úseku zdravotníctva. Levické mestské direktorium malo aj zdravotnícke oddelenie, na čele ktorého stál J. Bella. Počas bojov pôsobili v meste okrem nemocnice aj obväzisko v remeselníckej čitárni a lazaret v Učiteľskom ústave.

Nezávisle od direktórií pôsobilo revolučné súdничество. Predsedom Revolučného súdneho tribunálu v Leviciach sa stal 23-ročný stolár Vojtech Miklósi, členom senátu sa stal Festbaum a J. Szabolcsik. Revolučný súdny tribunál, spolu s direktóriami a niektorými vojenskými veliteľstvami sídlil v budove mestského domu. Tribunál odsúdil na trest smrti a dal popraviť troch údajných československých vyzvedačov — obuvníka J. Šulgana z Nitry, staviteľa J. Jedličku z Levíc a M. Hajku zo St. Tekova. Sú to prípady nanajvyššie sporné a dnes už ťažko preskúmateľné. Štvrtým „špiónom“ bol 17-ročný J. Šút z Lutily, ktorý dostal 5 rokov väzenia. Súd ďalej pojednával aj prípady levických závozníkov Diamanta, Fornaiho a spol., ktorí odopreli službu Červenej armáde. Odsúdili ich na peňažité pokuty v rôznej výške. Z prameňov vyplýva, že to boli asi len drobné

osobné konflikty a nie záškodníctvo. Príznačný bol proces s krčmárom Jakobom Vilhelmom z Levíc. Vilhelm chcel na vojne zbohatnúť a preto napriek zákazu čapoval liehoviny. Stálo ho to 20.000 K pokuty. Proces mal reprízu na jeseň — pred československým súdom, kde ho súdili za machinácie s peňažnými kolkami levickej finančnej správy, ktoré sa stratili pri evakuácii Levíc 1. júna. (28)

V kompetencii levického revolučného súdu boli za určitý čas aj československí rukojemníci — asi 14 študentov Učiteľského ústavu, dvaja jeho profesori a 5 ďalších českých a slovenských úradníkov alebo obchodníkov. Niektorí z nich boli zatknutí už začiatkom júna, iní až pred odchodom maď. Červenej armády. Pred prevezením do Budapešti boli všetci väznení v Leviciach, kde proti nim vystupovali dosť hrubo a urážali ich národné ctenie. Levice, ako málokteré mesto na Slovensku v tom čase, mali aj svoju revolučnú TLAČ — týždenník „Barsmegyei Népszava“ (Hlas ľudu Tekovskej župy). Vyšlo 5 čísel, ktoré mali vlastné číslovanie, nezávisle na Barsi a novú úpravu. V redakcii však nenastali vôbec žiadne zmeny, iba vydavateľ bol nový — Levická organizácia Socialistickej strany. Nový bol aj obsah, čo po ústupe Červenej armády redakcia, ktorá zaš ostala na svojom mieste, vysvetľovala tým, že náplň novín do posledného písmenka predpisovalo direktorium. Obsah týchto novín si zaslúži zvláštnu štúdiu, pretože to je zatiaľ jediný ucelený a zároveň najvšestrannejší prameň k dejinám revolučných udalostí r. 1919. (29)

Počas diktatúry proletariátu v Leviciach v júni 1919 sa rozvinula aj intenzívna *politická práca*. Levická organizácia Socialistickej strany usporiadala ľudové zhromaždenie v pondelok, 9. júna 1919. Podľa celkom stručnej správy miestnych novín bolo témou zhromaždenia oboznámenie ľudu so situáciou. Orgánom slovenských proletárov v Leviciach bola Slovenská sekcia Socialistickej strany, ktorá tu existovala do 15. júna. Stručné zmienky v literatúre nedovoľujú však určiť prameň tejto informácie. (30)

Živšia bola činnosť na odborárskom úseku. Budapeštianski odborári a organizátori dr. Karácsonyi a M. Simai založili v Leviciach dve odbor. organizácie — 4. júna Levickú pedagogickú odborovú organizáciu a 8. júna miestnu odbočku Krajinského zväzu verejných zamestnancov. O založení ďalších odborových organizácií zatiaľ niet žiadnych správ.

Nečakanú a šokujúcu bodku za revolučným ruchom júnových dní položilo prímerie z 24. júna 1919 a nasledujúci odchod maďarskej Čer-

vej armády 30. júna. Tento ústup mal v konečnom dôsledku za následok morálny rozklad Červenej armády a zánik Maďarskej republiky rád.

Pred obyvateľstvom mesta sa objavil nový, obrovský problém — vojnové škody a ich náhrada. Údaje o výške škôd sa veľmi rôznia, škody v celom vtedajšom Levickom okrese boli odhadnuté na 6 268 303 K, z toho mal Schoellerov majetok asi 2/3, na druhom mieste stála Zásobovacia kancelária Župy Tekovskej s vyše 700 000 K, tristo tisícovú škodu mala Levická sporiteľňa úč. spol., atď. Škody na mestskom majetku predstavovali 502 466 K, občania podali 179 žiadostí o náhradu vojnových škôd. Niektoré škody odmietli kompetentné úrady vyplatiť ešte r. 1919.

Nenahradiťné boli škody na životoch. V levických cintorínoch bolo podľa spisov magistrátu a údajov z tlače pochovaných 56 vojakov maďarskej ČA. V Leviciach a na okolí pochovali v tom istom čase 35-36 československých vojakov, z ktorých väčšinu dali potom príbuzní exhumovať a pochovať doma. Prevažnú väčšinu padlých tvorili na oboch stranách mladí ľudia vo veku 18—25 rokov. Najsmutnejšími prípadmi strát na životoch boli úmrtia civilných osôb. Popravy, ústup československého vojska 1. júna a bombardovanie si vyžiadali osem obetí. V pásme najtuhších zrážok — medzi Rybníkom a Levicami, Novým Tekovom a Podlužanmi prišlo o život asi 25 civilných osôb. (31)

Napriek tomu, že levické revolučné orgány nemali celkom jasno v otázke príslušnosti k ČSR, resp. k Slovenskej republike rád a zdá sa, že o tomto ani neuvažovali, má obdobie diktatúry proletariátu v dejinách Levíc zásadný a celkove kladný význam.

Jednomesačná existencia diktatúry proletariátu (1.—30. júna 1919) urýchlila proces diferenciacie nielen medzi maďarským buržoáznym a proletárskym hnutím (v otázke príslušnosti k ČSR), ale aj diferenciaciu vo vnútri robotníckeho hnutia. Jadro neskorších členov KSČS v našom okrese a zvlášť v Leviciach vyšlo práve z bývalých funkcionárov alebo i prostých vojakov Maďarskej republiky rád. K takýmto komunistom patrili napr. J. Bella, J. Dobrovôlný, Št. Vank, Fr. Ledényi, Št. Kršiak a i.

Dôkladný výskum a moderné zhodnotenie miesta a významu daného obdobia levických dejín si vyžiada ešte veľa drobnej a namáhavej práce, ale veľkosť skúmaného obdobia si to aj zaslúži.

POZNÁMKY:

1. Pramene: Bars (Tekov), týždenník, roč. 38, 1918, Levice; roč. 39, 1919, Levice (v júni 1919 — Barsmegyei Népszava) — ďalej B., resp. BmNsz. Okresný archív Levice (ďalej OAL): Magistrát mesta Levice (ďalej MML), ročník 1918—1919. Štátny archív Bratislava, pobočka v Nitre (ďalej ŠAB-N): fond Hlavnoslúžnovský úrad Levice, roč. 1919 (ďalej HSÚL). Tekovské múzeum Levice (ďalej TML) — Školský inšpektorát Levice — monografie obcí, spísané učiteľmi, roč. 1926—1927 (ďalej TML—mon.)

2. O. a J. Žitňanský: Príspevok k dejinám robotníckeho hnutia v Leviciach a na okolí v r. 1918—1923, Levice, 1961 (ďalej Žitňanský), str. 5
3. Bars, 3. 11. 1918
4. Žitňanský, str. 6—8; TML—mon. — napr. Žemberovce
5. Žitňanský, str. 6—8; TML—mon. — napr. Žemberovce
6. Žitňanský, str. 7; Bars, 29. 12. 1918
6. Bars, 15. 12. 1918, str. 4; Žitňanský, str. 10, podľa výpovede J. Bellu st. (zomrel 1. 2. 1968) boli prípravy založenia SDS v Leviciach tajné. Vďaka tesnému spojeniu s Budapešťou založili najrevolučnejší

- soc. demokrati koncom novembra 1918 údajne aj prvú komunistickú bunku v Leviciach. Písomných záznamov však o tom niet, pamätníci už nežijú a tak sa tento údaj bude dať overiť len veľmi ťažko.
7. Bars, č. 2/1919
 8. MML XV. 324/1918
 9. Bars 3/1919; MML XV. 324/1918
 10. Bars, 5/1919
 11. HSÚL 1-2/1919 prez. (mixta) a HSÚL 57/1919 prez.
 12. Bars, č. 8 a 10/1919
 13. Bars, č. 14, 17 a 18/1919
 14. Bars, 12/1919
 15. HSÚL 127/1920 (Kopčan) a HSÚL 22/1919 (Dušek)
 16. Bars, 13/1919
 17. HSÚL 185/1919 prez., 17/1919 prez. a 14/1919 prez.; Žitňanský, str. 13, atď.
 18. HSÚL, viď. 17
 19. HSÚL 60/1919
 20. podľa výpovede A. Ledényiovej, starej členky KSČS z Levíc, sa dostal jej otec, nadporučík maď. ČA do Levíc ešte v noci z 31. 5. na 1. 6. 1919
 21. vojenské akcie sú opísané na základe nasled. literatúry: **Zd. Ježek**, Z bojů o Slovensko v letech 1918-1919, Praha, 1928; A magyar Vörös Hadsereg 1919

- [Válogatott dokumentumok], Budapešť, 1959; a O. a J. Žitňanský, c. d.
22. **Zd. Ježek**, c. d., str. 119
 23. výpoveď J. Bellu st. — dezertujúci delostrelci sa zároveň dostali do sporu s obyvateľmi Bajky, ktorým nezákonne rekvirovali 12 husí. Vrátili ich na zákrok J. Bellu.
 24. Tekov (zlatomoravecký týždenník), č. 14/1919
 25. BmNsz., 1/1919; výpoveď J. Bellu st.; HSÚL — (OAL) — 658/1919 prez.; BmNsz. č. 2 a 3/1919
 26. porovn. viaceré podobné výrazy v TML-mon.; i v ústnych výpovediach pamätníkov
 27. Žitňanský, str. 18
 28. BmNsz. 4/1919; ŠAB-N, fond Krajský súd Komárno, B 436/1920
 29. myslíme tu na prácu, ktorá by BmNsz zaradila do dejín žurnalistiky na Slovensku. Dosiaľ sa tieto noviny v literatúre iba spomínali. Sú uložené v TML, zviazané spolu s Barsom, roč. 1919.
 30. napr. M. Vietor, Slovenská sovietska republika, Bratislava, 1959; podľa neho aj Žitňanský, atď.
 31. Bars, č. 22-28/1919; MML VIII. 35/1919; ŠAB-N, fond Župa Tekovská 2341/1919 prez.; straty na životoch — BmNsz. 1-5/1919; Bars 22-28/1919.

MINERÁLNE VODY V OKRESE LEVICE — ICH VZNIK A VYUŽITIE

ING. L. DEMČUKOVÁ — JÁN MULÍK

Minerálne a termálne vody okolia Levíc boli známe a využívané už v stredoveku, ale prvé konkrétnejšie písomné správy o nich pochádzajú až zo 16. storočia. Vyvierajú na Levickej žriedelnej línii, ktorá sa začína neďaleko Levíc prameňmi v Kalinčiakove, pokračuje cez Santovku, Dudince, Horné Túrovce až po Slatinu. Je to séria teplých a studených kyseliek s bohatým obsahom rozpustených minerálnych látok na juhozápadnom okraji Slovenského stredohoria pri prechode do Podunajskej nížiny.

Geologické pomery tohto územia sú pestré, stavba zložitá a tak i genéza minerálnych vôd je značne komplikovaná. Okrem neovulkanitov, budujúcich Slovenské stredohorie a kvartéru Podunajskej nížiny, dôležitú úlohu tu hrá mezozoikum, ktoré vystupuje v tektonickom okne záujmového územia, je prvotným mineralizátorom a v dôsledku značnej skrasovatelosti triasových vápencov aj hlavným zdrojom a kumulátorom termálnej a minerálnej vody. V podloží tohto mezozoika je chrbát kryštálických hornín, ktoré spolu s ním tvoria typ jaderného pohoria Centrálnych Karpát. Kryštalinikum sa vynára na povrch iba v slatinskom okne, a to v podobe mylonitizovanej žuly. Najstaršie druhohorné sedimenty sa objavujú v okolí Horných Túrovíc ako typické spodotriasové kremence, pieskovce a zlepenca a ďalej boli navŕtané v podloží tortónu v Dudinciach, kde sa však podložný chrbát nevynoruje na povrch. Ďalej je už mezozoikum zastúpené vápencami a dolomitami, v oblasti Santovky sú to tmavé masívne vápence pretkané tenkými mliečne bielymi žilkami druhotného kalcitu, pripomínajúce guttensteinské vápence. V okolí Malého Kiaru a Kalinčiakova vyskytujú sa svetlosivé, miestami červenasté masívne vá-

pence wettersteinského typu. Medzi Santovkou a Malým Kiarom sú ostrovčeky svetlošedých dolomitov. Vápence sú skrasovatelé, sú v nich kaverny so stalagmitmi a stalakitami a v menších dutinách sa vyskytujú kalcitové drúzy.

Širšie územie Levickej žriedelnej línii je budované hlavne neogénom. Najstarší je tortón a v okolí Levíc je zastúpený rôznymi typmi andezitov, ich konglomerátmi a tufmi. Tufy a tufity sú andezitovou lávou často kontaktné metamorfované, vznikajú hľuzy opálov, ďalej tu nachádzame opalizované vetvy a kmene stromov. Tortónske súvrstvie je zakončené 2 až 3 m mocnou vrstvou zlepenca a štrkov. Tortónske sedimenty prepúšťajú vodu.

Sarmat je zastúpený tufmi a tufitami, tufitickými pieskami, kvarciami a andezitami. Sarmatské sedimenty ďalej často obsahujú ryolitový materiál, málo vzdorujú povrchovej vode a sú priepustné.

Najmladší člen neogénu — panón už neobsahuje vulkanický materiál, charakteristické preň je časté striedanie šedozelených ílov a šedých pieskov. Mocnosť vrstiev je malá a nepravidelná. Panónske sedimenty obsahujú vodné horizonty s napätou hladinou.

Kvartér v oblasti Levickej žriedelnej línii je snáď morfológicky najvýraznejší, hospodársky veľmi dôležitý a pre bežného návštevníka prameňom najzaujímavejší. Predstavuje sa bizarnými tvarmi vrstiev a vrstvičiek miestami plochých, inokedy rozsiahlych travertínových kôp v jemných tónoch pastelových farieb s polohami kryštálických aragonitov. Suché travertínové kopy sú svedkami zaniknutých minerálnych prameňov. Vznik a výskyt travertínu je závislý od prítomnosti CO₂ vo vode, od teploty vody, organizmov nachádzajúcich sa vo vode a geologicko — tektonickej stavby kraji-

ny. Travertíny vznikajú vo vode teplej 30 až 35° C, nad 35° C z vody bohatej na rozpustený kyslý uhličitán vápenatý vylučuje sa aragonit. Chemický tento jav vyjadrujeme takto: $\text{CaCO}_3 + \text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O} = \text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$.

$\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$ je asi 10 x rozpustnejší ako CaCO_3 . Za optimálnych podmienok sa voda presýtená $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$ opäť vyzráža na CaCO_3 v podobe travertínu. Travertíny a aragonity vznikli väčšinou v pleistocéne, recentné travertíny nájdeme na Budzgove a santovských lúkach. Masívne a celistvé bloky travertínu sa lámu, režu a leštia na obkladací kameň a výrobu užitočných a pamiatkových predmetov. Najvýznamnejšia lokalita na tomto území je travertínová kopa Vápnik pri Leviciach. Travertín a aragonit sa spracováva v podniku „Zlatý onyx“ v Leviciach, pokrýva asi 50 % spotreby travertínu u nás a ešte značný podiel výroby ide na export. Európskou raritou je „levický zlatý onyx“. Je to zlatožltý vyleštený aragonit — zlatý onyx, ale tento jeho obchodný názov sa nezhoduje s vedeckým pojmom aragonitu. Ide tu totiž o paramorfózu aragonitu v kalcit, lebo kryštálky nie sú rombické ako u pravých aragonitov, ale hexagonálne ako u kalcitu. Pravé aragonity, ale len v drobných výskytoch, nachádzame pri Kalinčiakove a na ludanských viniciach, pretínajú travertínové vrstvy naprieč, sú teda mladšie ako travertín. Predpokladáme, že vznikli pri zmene chemizmu vody a za spolupôsobenia exhalácie teplých pár a plynov pri zvýšení pôvodnej teploty vody. Geneticky sa travertíny a aragonity v okolí Levíc viažu na wettersteinský vápenec a vápenité tufy. V travertínoch sa nachádza množstvo odtlačkov listov, vetvičiek, na Vápniku sa našla kostra srstnatého nosorožca a na lokalite Búroš kostra človeka.

Levická žriedelná línia, ako nazývame pásmo minerálnych a termálnych prameňov na území JV od Levíc je tektonickou líniou, je systém dislokácií a radiálnych zlomov zhruba vo smere SV - JV a S - J. Na križovatkách týchto porúch vyvierajú sústavy prameňov, sú to vlastne výstupné cesty infiltrovaných vôd Štiavnického pohoria a Krupínskej vrchoviny. Meteorologické a povrchové vody infiltračnej oblasti Štiavnického pohoria a Krupínskej vrchoviny vnikajú priepustnými horninami alebo po puklinách do hĺbok, kde sa otepľujú a mineralizujú. Blízka prítomnosť vulkanických centier sa prejavuje výronmi teplých plynov CO_2 a H_2S . Mohutnosť prameňov ukazuje na kaverny a pukliny vo vápencoch, v ktorých sa krasová voda hromadí a potom hydrostatickým tlakom a vztlakom plynov dostáva sa k povrchu. Pri prechode neogénnymi horninami alebo miešaním sa s vodami neogénnymi horninami dochádza k metamorfóze a z pôvodných sadrovcových sírovodíkových teriem známých z obdobného meozoického prostredia stredného Považia — Piešťany, Trenčianske Teplice — vznikajú zložité typy vôd sírovodíkových alkalických glauberových a slabo slaných. Je to dôsledok zložitých chemických, biochemických a mechanických dejov. Prírny juvenilného CO_2 spôsobujú, že voda má dvojnásobnú agresívnu schopnosť mineralizovať sa. Sírovodík vzniká biochemicky rozkladom síranov rozpustených vo vode za pôsobenia sulfidrických

baktérií v špeciálnych hlbinných podmienkach. Hlbinným obehom vody získavajú svoju teplotu (geometrický stupeň — každých 33 m o 1° C, pre neogén počítame len 20 m). Pri prechode tortónskymi sedimentami dochádza k vyluhovaniu ďalších iónov, a to hlavne Na^+ , Cl^- , I^- , Br^- a k ich výmene.

Hlavným reprezentantom Levickej žriedelnej línie sú pramene mimo okresu Levíc v Dudinciach. Vody tu dosahujú najvyššiu mineralizáciu, teplotu i výdatnosť. Bol tu vykonaný rozsiahly hydrogeologický prieskum, ktorý zabezpečil dostatok vysokohodnotnej vody pre liečebné prevádzky.

Najdôležitejšou lokalitou minerálnej vody v Levickom okrese je Santovka. Je tu studená zemitá alkalická kyselka, obsahuje 3140 mg/l rozpustených pevných látok a okolo 2000 mg/l voľného CO_2 . Zemitá zložka prevláda málo nad alkalickou. Ďalej je tu vysoký obsah SO_4^{--} , Cl^- , Fe^{+++} . Teplota je 14° C. Okrem hlavného starého prameňa a pri ňom nového navŕtaného zdroja, známeho ako výborná stolová voda, nachádza sa na santovských lúkach rad pramienkov, ktoré majú tvar menších a väčších travertínových jazierok. Pramene sú takmer v priamke naprieč alúviom Borského potoka a sledujú poruchu, ktorá prebieha zhruba západovýchodným smerom. Je to vzácna lokalita, kde sa i dodnes tvorí travertín.

Na druhej strane Borského potoka, v Malinovci vyvierajú z travertínov silný prameň 24° C teplý. Je to teplá kyselka alkalická zemitá slaná, so zvýšeným obsahom síranov a horčíka. Pramene Pavla a Štrandový obsahujú aj sírovodík. V roku 1957 bol v hĺbke 65,5 m p. t. navŕtaný mohutný prameň, ktorý striekal do výšky 25 m a mal výdatnosť 50 l/sec. Navŕtaná teplica je sírovodíková alkalická zemitá slabo slaná kyselka, teplá 25,4° C. Preliv studne po zabudovaní bol priškrtený na 20 l/sec.

Pramene v Santovke a Malinovci predstavujú dve pramenné sústavy s úzkou vzájomnou spojitostou pramenných vetví. Navŕtané studne sa však vzájomne neovlivňujú.

Pramennú sústavu v Slatine reprezentuje výborná stolová voda — studená kyselka alkalická zemitá slaná, so zvýšeným obsahom síranov. Teplota kyselky je 12,6° C, obsah rozpustených pevných látok je 3700 mg/l, obsah CO_2 je 1850 mg/l.

Minerálne pramene vyvierajúce po oboch stranách Sikenice sú zachytené na pravom brehu na kúpalisku Margita v Kalinčiakove a naproti v Malom Kiare na kúpalisku zvanom Ilona. Obe kúpaliská spojujú most cez riečku, v ktorej sú pozorovateľné výrony plynov, a ešte asi 9 roztrúsených drobných pramienkov. Pramene majú nízku mineralizáciu len okolo 1 g/l, sú to typy vôd sadrovcových a zemitých. Teplota obidvoch prameňov je okolo 25° C, Ilona je vždy o niečo teplejšia. Hlavné pramene Margita a Ilona spolu s plynmi vyvierajú na dne bazénov, Ilona je pod terénom. Kúpaliská sú t. č. slušne udržiavané a v sezónnej prevádzke.

Pre úplnosť treba ešte spomenúť prameň v Želovciach. Je to zemitá sadrovcová slaná kyselka 10° C teplá. V Horných Túrovciach je výdatný prameň alkalickéj zemitkej kyselky. Ďalej prameň v Boroch a slabá kyselka v Leviciach v aragonito-

vom lome. Je to studený prameň s výronmi CO₂. Obdobný prameň v Mýtnych Ludanoch je upravený travertínovými blokmi. Na S od Levíc je výdatnejší prameň zvaný Teplica Rybník, potom už len pramienky zo štôlní v Pukanci a v Devičanoch.

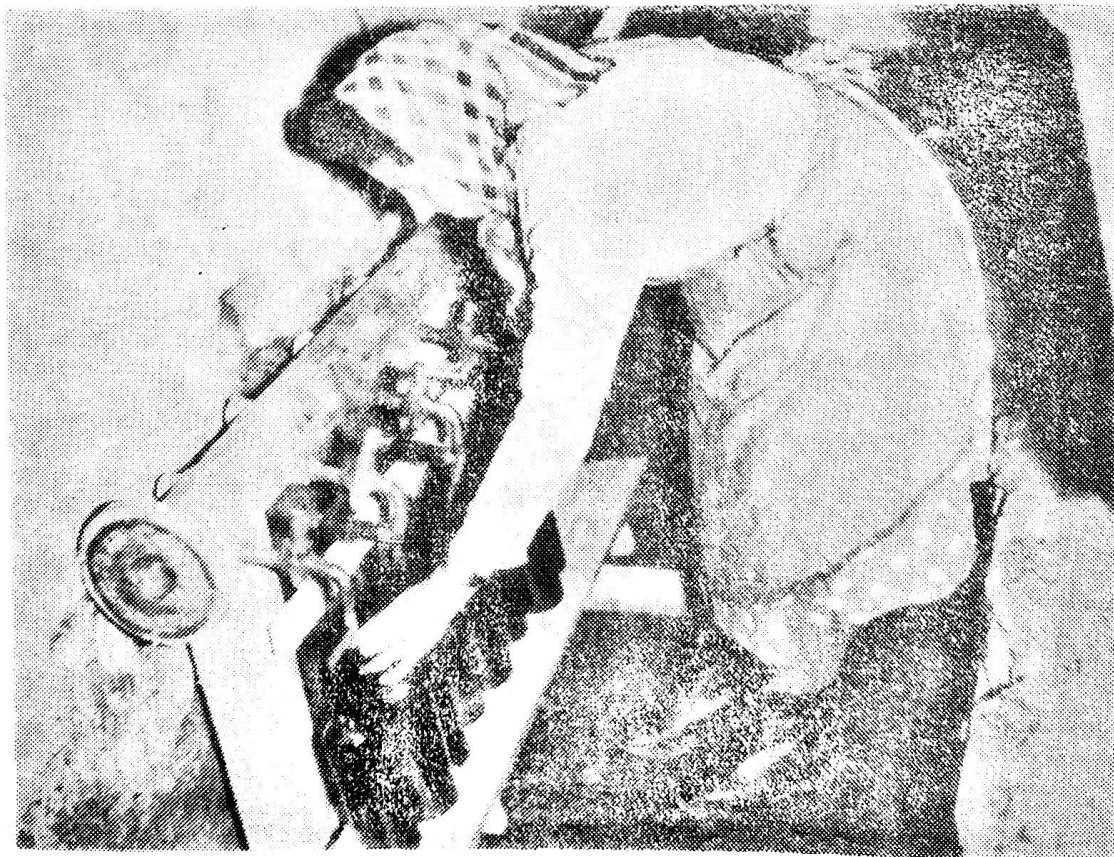
Na Levickej žriedelnej línii vznikli v minulosti tri kúpeľné miesta, ale liečebná kúpeľná prevádzka sa udržala len v Dudinciach, ktoré sú už mimo hraníc okresu Levice. Ako liečivé kúpele zanikli bývalé kúpele Slatina a Malinovec [dnes spojený s obcou Santovka]. V Santovke a Slatine ostali, ba značne sa rozšírili plniarne stolnej minerálnej vody, ktorá má aj liečivé účinky. Prevažne sa však používa ako chutný nápoj.

Dnes obľúbená kyselka v Santovke bola v minulosti dávaná do súvisu s teplými kyselkami v býv. Malinovci. Už r. 1545 sa o kyselke neďaleko hradu Levice zmienil Juraj Wernher, ktorý poznamenal, že pri prameni má voda výbornú chuť, ale prenesená domov dosť rýchlo ju stráca. O dobrej pitnej kyselke sa vo svojich prácach zmieňujú aj ďalší autori (H. von Crantz 1777, J. M. Korabinsky 1786, Matej Bel...), ale jej systematické využívanie na plnenie a rozvoz sa začalo až v 19. storočí. Sústavné plnenie pre rozvoz a vývoz sa začalo až po odporúčaní známeho uhorského balneografa prof. A. Tognio, ktorý ju označil ako liečivú kyselku s obsahom jódu. Preto od r. 1833 je tu malá plniareň pre distribúciu minerálky. Potom bola minerálka častejšie analyzovaná a studňa na čerpanie vody upravovaná. Spočiatku plnili vodu tak, že do studne púšťali debnu s fľašami. Nájomca Žigmund Toldi dal prameň prehĺbiť do hĺbky 4 m, upraviť

okolie a nad studňou postavil prístrešie. R. 1887 odkúpil z budapeštianskej výstavy pavilón, ktorý dal postaviť nad prameňom. K hygienickejšiemu plneniu do fliaš došlo r. 1896, keď nájomca Alexander Thege-Konkoly dal postaviť murovaný objekt plniarne a pri studni dal vykopať hlbokú šachtu, kam bola voda zo studne vedená samospádom a fľaše podkladali pod kohútiky, ktoré sa mohli uzavrieť. Pri zvýšenom odbyte minerálky bolo potrebné vykopať ďalšie 2 studne.

Značné nároky na zvýšenie dodávky Santovky na trh vznikli najmä po druhej svetovej vojne. Hydrogeologický prieskum pomohol zvýšiť výdatnosť kyselky len čiastočne, aj keď v novom vrte sa získala kvalitnejšia voda. Od roku 1958 je v Santovke v prevádzke nová plniareň s modernou automatickou plniacou linkou schopnou naplniť do 6 tisíc fliaš za hodinu. Od roku 1962 sa kapacita plniarne pohybuje okolo 10 miliónov fliaš ročne.

Aj teplé pramene kyselky v Malinovci poznal už Juraj Wernher, keď píše, že blízko (Santovky) je ďalší prameň, ktorý narástol na spôsob kopca a čas od času mení hladinu, keďže minerálna voda rýchlo tvorí nové usadeniny a minerálny prameň si musí hľadať nový odtok. Teplé pramene pri Malinovci spomínajú aj ďalší autori v 17. a 18. storočí (Zsolnay 1767, Matej Bél 1742, J. B. Piker 1750; H. von Crantz 1777). Matej Bel uvádza, že si ľud vytesal v travertíne akýsi primitívny bazén, do ktorého sa kúpajúci mohli posadiť. Podľa neho chorí z okolia považovali kúpele v Malinovci za liečivejšie ako v Dudinciach. Na úpätí menšieho kopca bola akási diera v podobe jaskyne, v ktorej

Santovka — starý spôsob plnenia minerálky

Santovka — plniareň stolovej minerálky

ublala voda, tvorili sa krápniky a bolo cítiť sýrny zápach. Z Belovej správy je zrejmé, že teplé pramene sa už dlhšie používali na kúpeľnú liečbu.

Keď J. Henrich von Crantz označuje minerálnu vodu pri Malinovci za jednu z najlepších, má na mysli Santovku, lebo ďalej uvádza aj teplé pramene a kúpeľ. Ján Čaplovič r. 1821 o kúpeľoch napísal, že sa sem chodil v letných mesiacoch liečiť a kúpať ľud z širokého okolia. So značnými úspechmi sa kúpele používali pri liečení reumatických chorôb, pri lámke, ochrnutí a ďalších chorobách pohybového ústrojenstva. Dr. D. Wachtel r. 1859 píše, že nad väčším bazénom s vodou okolo 26°C, používanom na kúpanie, postavili r. 1858 malý drevený kúpeľný dom. Na kúpanie sa používal vtedy aj ďalší menší bazén s nižšou teplotou vody. Z ďalšieho prameňa, v ktorom sa usadzovalo veľa bahna, vyberali obyvatelia toto bahno a zmiešané s tukom používali ho ako masť proti zlomeninám, pomliaždeninám a iným zraneniam. Z nachádzaných starých nádob sa súdilo o veľmi dávnom využívaní prameňov.

Okrem bazénov boli v neskôr postavenom novom kúpeľnom dome aj vaňové kúpele. Táto novšia kúpeľná budova bola za druhej svetovej vojny poškodená a len čiastočne opravená. Začas sa tu liečilo ambulantne, ale neskôr kúpeľná liečba tu bola úplne zrušená. Keďže nový hydrogeologický prieskum ukázal, že tunajšia voda má podobné zlože-

nie a súvisí s vodami v Dudinciach, rozhodlo sa, že pri výstavbe kúpeľov v Dudinciach by nebolo účelné budovať v takej blízkosti aj ďalšie kúpele na liečenie. V Santovke preto postavili bazén a iné rekreačné zariadenia, ktoré v lete využíva obyvateľstvo celého okolia, ba aj zo vzdialenejších miest.

Slatinskú zemitú slanú kyselku v minulom storočí považovali za jednu z najúčinnějších minerálnych vôd Uhorska. V prvých analýzach minulého storočia je označovaná ako alkalická slaná kyselka s obsahom železa a prirovnávali ju ku kyselkám v Bardejovských kúpeľoch, Herľanoch, Novej Lubovni, ba aj s mnohými známymi zahraničnými vodami, napr. v Selteri, prípadne v kúpeľoch Spa v Belgicku. Slatinská voda sa používala najmä na pitnú liečbu a v značnom množstve ju aj plnili do fľaš a vyvážali. Značnú pozornosť slatinskej minerálnej vode venoval Ján Čaplovič r. 1821, potom aj ďalší autori, napr. Dr. D. Wachtel, E. J. Koch, Dr. Leopold Fleckles a ďalší.

Kúpele pri prameňoch v Slatine, ktoré v tom čase boli 4, dal r. 1804 postaviť knieža Koháry, majiteľ prameňov. Bola to krídlová budova, jednoposchodová, kde bolo na poschodí 6 hostovských izieb, na prízemí kuchyňa a ďalšie tri hostovské izby. Kúpeľnú časť tvorilo krídlo budovy so 6 kabínami a 10 vaňami. Ďalšie hostovské izby zriadili vo vedľajšej budove a okolie kúpeľov premenili na malý park. Pre peknú polohu a príjemnú klímu

tešili sa tieto malé kúpele v minulom storočí značnej obľube. Boli dostaveníčkom hontianskej šľachty a zemianstva a cez nedele a sviatky chodil sem aj vidiecky ľud.

Majitelia prenajímali kúpele Slatina hostinským, ktorí sa o obnovu pustnúčeho kúpeľného zariadenia nestarali, preto začali kúpele najmä koncom 19. storočia upadať a klesla ich návštevnosť. Pomerne nízka návštevnosť bola aj za prvej ČSR. Prof. Dr. J. Hensel r. 1951 uvádza ešte, že kúpele majú 24 vaní, ale už sa tu nebolo možné ubytovať a nebola tu už riadna kúpeľná prevádzka. Systematická kúpeľná liečba prakticky prestala už prv, ale aj naďalej sa plnila a distribuovala kyselka z prameňa Viera. Od roku 1945 je v stálej prevádzke vlastne len plniareň, aj keď sa tu do istého času poskytovali ambulantne aj vaňové kúpele.

Do r. 1957 sa čerpala a plnila kyselka z dvoch starých studní, potom došlo k hydrogeologickému prieskumu, pri ktorom navrtali novú studňu o kapacite až 4 lit./sek. Obmedzená kapacita starej plniarne nemohla dostatočne využiť tento zdroj kyselky, preto r. 1961 sa pristúpilo k projekcii a potom k výstavbe novej plniarne a moderným vybavením, ktorú práve dokončili. Kapacitou asi 22 miliónov fliaš ročne bude patriť u nás k najväčším. Z toho asi 4,8 mil. fliaš sa bude plniť sladenou minerálkou. Kyselka Slatina sa tak oveľa častejšie objaví na stoloch nielen u nás, ale značná časť sa bude môcť aj vyvážať.

Na zmienenej žriedelnej línii ležia aj kúpele Dudince, ktoré sa stanú dôležitým centrom juhozápadného Slovenska. V tomto článku sme sa nimi nezaoberali, keďže sme sa obmedzili najmä na minerálne vody v Levickom okrese.

L I T E R A T Ú R A :

Dr. E. Ivan: Geologická stavba a minerálne pramene okolia Levíc, Geologické práce, zošit 32, Bratislava 1952

Michal Maheľ: Slané vody pri južnom okraji Krupínskej vrchoviny, Geologické práce, zošit 32, Bratislava 1952

Ota Hynie: Hydrogeológia ČSSR II. Minerálne vody, Praha 1963

Juraj Hensel: Balneografia Slovenska, Bratislava 1951

David Wachtel: Ungarns Kurorte und Mineralquellen, Oedenburg 1859

Johann von Csaplovics: Archiv des Königreichs Ungern, Wien 1821

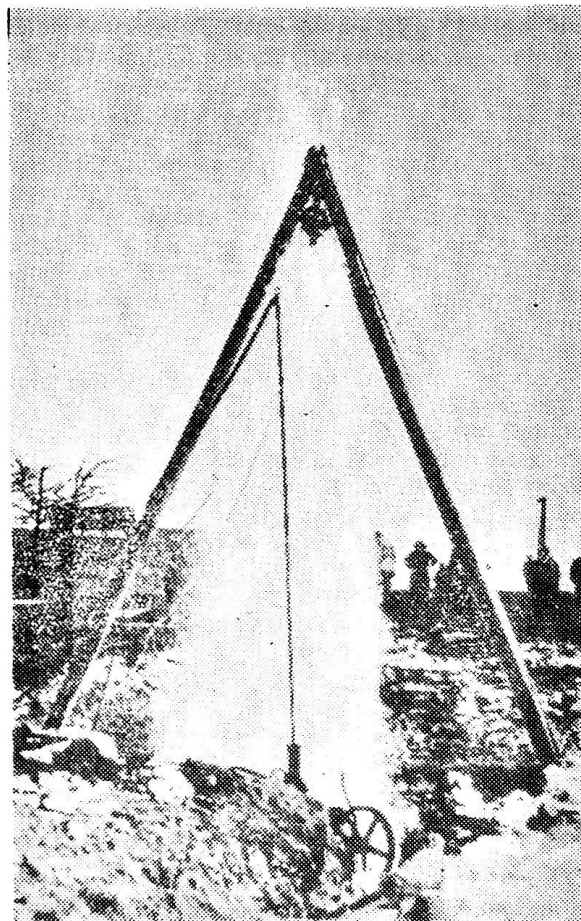
Mathias Belius: Notitia Hungariae novae historico-geographica, Tom IV. Viennae 1742

Dr. Aug. Freiherr von Hårdtl: Die Heilquellen und Kurorte des oesterreichischen Kaiserstaates, Wien 1862

E. J. Koch: Abhandlung über Mineralquellen... Wien 1843

Ing. Ján Uhliarik: Slatina, Slovenské kúpele roč. 1967, č. 7. Bratislava

Ján Krnáč: O Santovke, Slovenské kúpele, roč. 1966, č. 11-12, Bratislava

Santovka — erupcia z vrtu v r. 1959

SANTOVKA A JEJ OKOLIE

JÁN KOVÁČIK

Santovka je široko-ďaleko, ba v celej republike známa svojou kyselkou vynikajúcich vlastností, patriacou medzi najlepšie a najcennejšie pitné minerálne vody nielen našej republiky, ale celej strednej Európy.

No, už menej je známa ako kúpeľné a rekreačné miesto s bohatým takmer pred 10 rokmi navrtaným zdrojom sírovodíkovej minerálnej vody, ktorá je zachytená jednak v krytom bazéne, jednak v modernom kúpalisku. Ako kúpeľné a rekreačné miesto je na začiatku výstavby a jeho kapacita je na tento čas malá a má len lokálny význam, predovšetkým slúži Leviciam a okoliu.

Územie, na ktorom vytryskli santovské minerálne vody, patrí k jednému z najpozoruhodnejších území Slovenska k jeho *zlomovým územiám*. Keď sa pozrieme po teréne v bližšom i vzdialenejšom okolí Santovky, udríe nám do očí nápadná rozhádzanosť terénnych tvarov, akási nepravidelná spleť plochých kopcov, krátkych zaokrúhlených chrbtov a plytkých údolí a dolínok. Tento terén vznikol rozlámaním sa zemskej kôry na väčšie-menšie kryhy, sme teda na území drobných zlomov.

Vznik santovských prameňov sa viaže na obrovský zlom, ktorý sa ťahne od Slovenskej brány pri

Tlmačoch od SSZ na JJV až k Ipľu. Podľa tohoto zlomu v trefohorách pokleslo celé druhorné vápencové horstvo do hĺbín — prepadlo sa — a tak sa vytvorila na juhu dnešná Juhoslovenská nížina, neskoršie zaplavená panónskym morom a na sever od tejto zlomovej čiary vyvreli sopečné Štiavnické vrchy. Výlevy sopečných hmôt sa odohrali nie naraz, ale v prestávkach. Striedali sa búrlivé vulkanické obdobia s obdobiami pomerného pokoja. V Štiavnickom pohorí podľa materiálu rozlišujeme tri fázy vulkanických výlevov žeravotekutých hmôt — láv. Prvá a najstaršia je fáza výlevov andezitových (v staršej literatúre trachytových), ktoré potuhnuté boli prikruté hrubými vrstvami sopečného popola — andezitovými tufmi a tufitmi. Táto andezitová fáza je i rozsahom i mohutnosťou sopečného najväčšia, zachvátila celú plochu Štiavnického pohoria a má bezprostredný vzťah i k santovským minerálnym prameňom. Druhou, vekovo strednou fázou sopečného, je fáza rhyolitová s rhyolitovými tufmi, ktorá sa uplatňuje predovšetkým na západných okrajoch Štiavnického pohoria a posledná, najmenej rozsiahla je fáza čadičová bez tufov. Tieto dve fázy, totiž rhyolitová a čadičová k santovským minerálnym prameňom nemajú žiadny bezprostredný vzťah.

Vo vývoji územia medzi Hronom a Ipľom hralo v trefohorách významnú úlohu už spomenuté prepadnuté druhorné vápencové horstvo. Jeho výška a rozsah dnes ani riadne nepoznáme. Zostal z neho na našom území len nepatrný pás, pruh, tiahnuci sa v ostrovoch od Levíc — Vápnika na juhovýchod. Hovoríme, že sú to zvyšky — trosky — tohoto pohoria, ktorého hlavná masa je ponorená na niekoľko 100 metrov pod dnešným povrchom v hĺbinách a prikrutá jednak neogénnymi a potom diluviálnymi usadeninami.

Tento vápencový pruh zohral v tektonike tunajšieho okolia významnú úlohu, a to:

1. zadržal od severu sa valiace masy sopečných hmôt prv než sa prepadol do hĺbok, a tak vytvoril bariéru, za ktorú sa už vulkanity a ich splodiny nedostali a
2. po prepadnutí sa do hĺbok sa stal matečnou horninou minerálnych vôd, ktoré dnes po zlomových líniah na mnohých miestach vyvierajú na povrch (Margita, Ilona, Budzgov, Santovka, Dudince, Slatina a i.).

Vznik a pôvod minerálnych vôd v Santovke a inde na uvedenom zlome je tento:

Atmosferická voda spadlá na sever od zlomovej čiary, teda na južných mierne sklonených svahoch Štiavnických vrchov vsakuje — infiltruje — do hĺbok. Voláme ju vodou infiltrovanou. Tufové vrstvy ju veľmi dobre pohlucujú, a tak sa gravitačne dostáva na nepriepustný andezitový podklad a potom sa dostáva do ponoreného druhohorného vápencového pásma. Už cestou ta sa mineralizuje, t. j. príberá z okolitých hornín, ktorými prechádza, nerastné súčiastky, na ktoré pôsobí chemicky, t. j. rozpúšťa ich a súčasne sa otepľuje na vysoký stupeň teploty. Na poruchových líniah vztlakom z hĺbok vyviera na povrch. Na povrchu, zbavená súc obrovského vnútrozemského tlaku, stráca na svojej presýtenosti a vylučuje predovšetkým stlačené plyny, v prvom rade volný *kysličník uhličitý*

CO₂ a *sírovodík* H₂S, čo sa prejavuje bublaním a charakteristickým zápachom. Okrem toho sa odparovaním mení chemická koncentrácia vody a vylučujú sa z nej rozpustené minerálne látky, hlavne vápenec v podobe *vápenného sintra*, ktorý ďalšou stratou vody sa mení na vápenný tuf, čiže *travertín*.

Bezprostredné okolie Santovky na oboch stranách Búrskeho potoka je budované mohutnými travertínovými kopami a kaskádami, ktoré behom vývoja cez stá — a tisícročia sa usadili z prameňov teplých minerálnych vôd a tvoria sa i dnes. Krásny príklad recentnej, t. j. súčasnej, dnešnej, tvorby vápenného sintra — budúceho travertínu — je výtok zo štrandového bazéna do riečišťa Búrskeho potoka.

Travertínové kopy sú bochníkovité kopce s kráterom v strede, z ktorého sa koncentricky na všetky strany rozlieva minerálna voda, z ktorej sa nepretržite ukladajú na seba tenké vrstvičky, čím kopa rastie do výšky. Klasickým príkladom je fossilná (odumretá) kopa tzv. Biely kameň na rázcestí v Santovke a kopy na Buzgovských lúkach.

Zloženie minerálnych vôd na uvedenej zlomovej línii, teda aj Santovských prameňov: Všetky tieto vody patria do skupiny *vôd zložitého pôvodu*, čiže *vôd zmiešaných*. Zjednodušene povedané zmiešali sa tu *vody infiltrované* (atmosferického pôvodu) typu vápenato-uhličitanového (ich vznik sme si vysvetlili v predchádzajúcom odstavci) s vodami *naftového pôvodu* charakteru sódo-uhličitanového bohaté na jód a bróm. A tak sa vytvoril typ vôd zmiešaných, typ sódo-síranový (sódo-uhličitanochloridový) bohatý na uhličitan vápenatý CaCO₃ a soli kovov.

Kvôli porozumeniu sa treba ešte zmieniť o pôvode *naftových* vôd. Tu sa musíme vrátiť do druhohôr, a to k triasu, kedy bolo Slovensko okrem jaderných pohorí zaliate teplým morom, ktoré usadzovalo okrem vápencov, menovite v zálivoch a lagúnach hrubé vrstvy *sádrovca* (vodný síran vápenatý) CaSO₄·OH. Tieto vody mali charakter *sódo-chlorido-síranový*. Po odtoku druhohorného mora v starších trefohorách — paleogéne — nastala nová morská záplava, z ktorej sa ukladali horniny bohaté na organický materiál, z ktorého sa postupne za účinnosti baktérií tvorila *nafta* a *zemné plyny*. Pri usadzovaní bola do hornín uzavretá i slaná morská voda. Vplyvom baktérií sa *sádrovce* (síran) rozkladali na *sírovodík* H₂S a tým sa zmenila morská voda typu sódo-chlorido-síranového na typ uhličitanový, čiže na vody *naftové*.

Ako sa dostali do vôd uhličitanové (vápenité) zlúčeniny? V mladších trefohorách — v neogéne —, ako sme už v úvode naznačili, vznikla na území severne od zlomu búrlivá sopečná činnosť, more ustúpilo, v kôre zemskej vznikli trhliny a pri styku žeravotekutej magmy s vápencami a dolomitmi (hlavnými predstaviteľmi uhličitanov) sa uvoľňovalo množstvo kysličníka uhličitého CO₂, ktorý sa zachytával a hromadil v póroch hornín a v dutinách kôry zemskej. Trhlinami, zlomami zároveň vnikal do hĺbok vody infiltrované, pri styku s rudami sa obohacovali rôznymi prvkami ťažkých kovov a zahrievali sa na vysokú teplotu. Povrchové vody (infiltrované vody) svojou cestou do hĺbín

absorbovali kysl. uhličitý, stávali sa kyslejšími, a tak z nich vznikali vody typu vápenato-uhličitanové. Tieto vody sa v triasových sedimentoch obohatili síranom vápenatým, stretli sa pravdepodobne s vodnými parami (t. j. s juvenilnou vodou) a kyslíčnikom uhličitým, ktorý prichádzal z ešte väčších hĺbok a je asi pôvodu sopečného, potom spoločne postupovali k povrchu. Cestou k povrchu prechádzali tieto vápenato-síranové vody ešte horninami, ktoré obsahovali naftové vody sódnou-uhličitanového (respektíve sódnou-uhličitano-chloridového) typu. Nafta a väčšina zemných plynov unikla trhlinami už pred tým na povrch a rozptýlila sa. Zmiešaním oboch vôd sa vytvoril typ sódnou-síranový (resp. sódnou-uhličitano-síranochloridový) silne obohatený uhličitanom vápenatým. Hlavnými zložkami santovských minerálnych vôd sú:

soľ kuchynská NaCl
 síran sodný Na_2SO_4
 kyslý uhličitan sodný NaHCO_3
 kyslý uhličitan vápenatý $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$
 kyslý uhličitan horečnatý $\text{Mg}(\text{HCO}_3)_2$
 voľný kyslíčnik uhličitý CO_2

sírovodík H_2S
 ostatné zlúčeniny sú stopové.

Zložky vôd (a travertínov) v okolí Levíc, a tak aj santovských prameňov majú tento pôvod:

a) zemitý (časť obsahu kyslého uhličitanu vápenatého a horečnatého a pod., atmosferické plyny, predovšetkým kyslík a dusík;

b) sádrovcový (síranová zložka vôd, čiastočne lítium, stroncium);

c) naftový (uhličitanu a chloridy sodíka a draslíka, jód, bróm, bór, časť lítia a stroncia, z plynov sírovodík a metán);

d) rudný (železo, mangán, hliník, meď, olovo, zinok, bizmut, kobalt atď.);

e) posopečný (kyslíčnik uhličitý); a možno aj f) juvenilný (tantal, tálium, ortuť, indium!?).

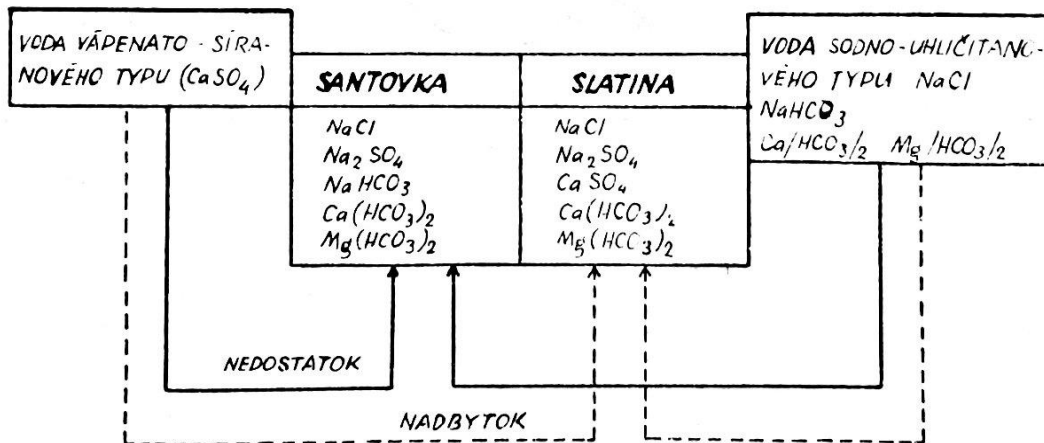
LITERATÚRA:

Ivan E. Geologická stavba a minerálne pramene okolia Levíc. Geolog. práce. Zošit 32. 1952.

Zýka V. Minerálne vody ČSSR. Bratislava 1961.

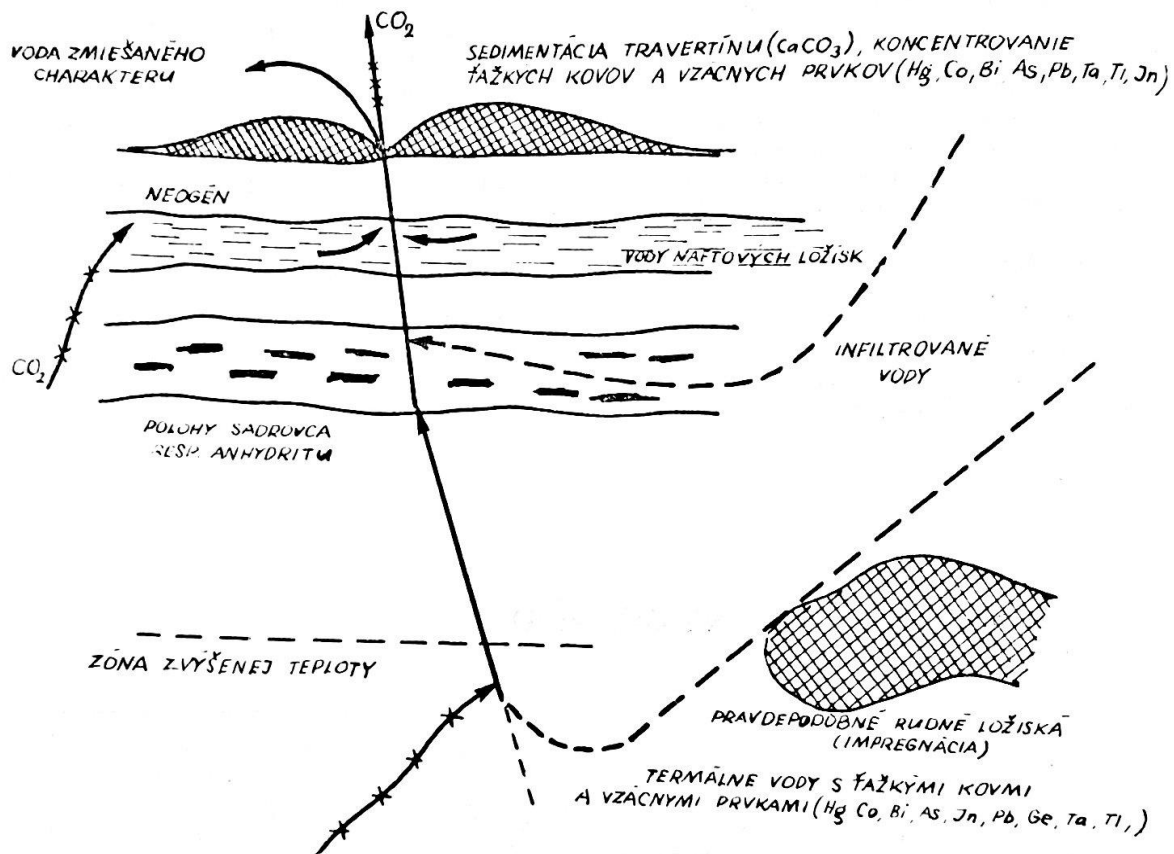
(Tabuľka a výkres podľa V. Zýku)

VZNIK ZMIEŠANÝCH VÔD:

VZNIK CHEMICKÉHO ZLOŽENIA MINERÁLNYCH VÔD JUHOVÝCHODNÉHO SLOVENSKA

(LUČENEC- LEVICE)

MATERIÁLY

CHARAKTERISTIKA TZV. ČILEJKÁRSKEHO NÁREČIA

JOZEF MELICHER

Socialistická prestavba nášho štátu veľmi aktívne pôsobí na vyrovnávanie nárečovej rozdrobenosti. Na celom území Slovenska sa v širokom rozsahu uplatňuje spisový jazyk, ktorého vplyv môže byť v budúcnosti taký silný, že nárečový výskum sa sťažuje, alebo i úplne znemožní. Veľké zmeny sa prejavujú najmä v slovnej zásobe, ktorá oveľa rýchlejšie reaguje na nové sociálne skutočnosti ako napríklad hláskoslovné javy.

Znalosť aspoň základných znakov nárečia je potrebná aj pre národopisných pracovníkov, učiteľov i kronikárov, ktorí pri svojej práci neraz zaznamenávajú nárečové texty, piesne, rozprávky, porekadlá, pričom ich majú zaznamenať po jazykovej stránke čo najvernejšie. Narušenie ľudovej podoby textu pociťuje čitateľ ako rušivý prvok. Nejde teda o konzervovanie prežitých foriem jazyka, ale o ich využitie v národopise, v jazykovede i v školskej praxi. Veď koľko zla môže narobiť učiteľ slovenčiny necitlivým zásahom do jazykového prejavu svojich žiakov len pre neznalosť miestnych nárečových zvláštností. Odstraňovanie nárečových kazov v škole má istú ruku v ruke s obohacovaním slovnej zásoby i foriem vyjadrovania z ľudovej reči. Je povinnosťou každého učiteľa presvedčiť žiaka, že rozdiel medzi spisovým jazykom a jeho nárečím nie je veľký a že jazyk, ktorý ho naučila jeho mať, je základ, ktorý bude aj naďalej budovať, pestovať, dopĺňovať, aby dosiahol čím vyšší stupeň dokonalosti.

V duchu týchto okolností som sa podujal zozbierať a utriediť nárečový materiál zo svojej rodnej obce, z Hronských Kľačan, i z okolitých obcí.

Pri skúmaní nárečia som sa opieral o všetky prístupné pramene, či už išlo o matriky, kroniky, urbáre, katastre, osobné rozhovory so starými ľuďmi, počúvanie svojráznych piesní pri rozličných tradičných zvykoch, obradoch a pod. Informácie príslušníkov staršej generácie som konfrontoval s vlastnou znalosťou nárečia, ktoré ako rodák z Hronských Kľačan ovládam pomerne dobre.

Bral som do úvahy i vplyvy a následky spoluzitia obyvateľov na slovensko-maďarskej jazykovej čiare.

Obmedzený rozsah tohto príspevku mi umožnil zverejniť iba časť môjho výskumu. Nie je možné uvádzať na tomto mieste najmä dlhšie nárečové texty a slovníkovú časť, ktoré by najlepšie ilustrovali jednotlivé jazykové javy.

Pri zapisovaní nárečových slov dodržiavam zaužívané pravidlá, podľa ktorých sa dôsledne označuje mäkkosť v slabikách *di, ti, ni, li* a *de, fe, ne, le* podľa výslovnosti, tvrdé *y* sa nepoužíva, všade je iba *i* a hláska *ch* sa označuje znakom *x*. Slabiky, pri ktorých nie je označená mäkkosť, sa vyslovujú tvrdo. (1)

Tekovské nárečia

Nárečia bývalej Tekovskej stolice sa vyznačujú neobyčajnou pestrosťou a rôznorodnosťou. V oblasti južného Pohronia a Požitavia (bývalé okresy Želiezovce a Vráble) nachádzame hojne západoslovenských a maďarských vplyvov. Okolie Oslian sa úplne vyčleňuje z tekovského nárečového celku a tvorí organickú súčasť nárečovej oblasti Horného Ponitria. Bývalé slobodné kráľovské mesto Kremnica si zachovalo svoj stredoslovenský jazykový ráz, ale pozorovať v ňom veľa nemeckých vplyvov. Zostáva teda oblasť stredného Hrona od Hronskej Dúbravy po Slovenskú bránu pri Kozárovciach, ktorá sa mnohými znakmi pričleňuje k zvolenskej nárečovej oblasti.

Za typicky tekovskú oblasť z národopisného i nárečového hľadiska možno pokladať jedenást tzv. „čilejkárskych“ (od slova *čil, čite, čitej, čilek*) alebo „pupkárskych“ obcí, ktoré si zachovali na etnickom rozhraní slovensko-maďarskom svojráz v reči, obyčajoch, krojoch (známe „*blingáče*“) i v spôsobe života. Tento svojráz sa pod vplyvom nových sociálnych skutočností postupne stiera. Obyvateľstvo najmä následkom zmien zamestnania (kolektivizácia poľnohospodárstva, Slovenské energetické strojárne v Tlmačoch a bezprostredná blízkosť administratívneho i kultúrneho centra — sídla okresu — Levíc) sa asimiluje k okoliu. Mladšia generácia už vôbec nenosi tradičný kroj. Nárečové prvky v jazyku podliehajú vplyvom učňovského, robotníckeho a železničárskeho žargónu. I na ľuď, ktorí neboli zo svojej obce vzdialení na dlhší čas, intenzívne vplýva spisový jazyk či už cestou rozhlasu, televízie, osvetovej činnosti a tlače. Za spoľahlivých informátorov o miestnom nárečí možno teda považovať iba príslušníkov staršej a čiastočne strednej generácie, ale iba v domácom prostredí. V kolektíve cudzích ľudí, „medzi pánmi“ sa snažia hovoriť „mestsky“, čím sa hodnovernosť nárečových prvkov znižuje. Ženy sú lepšími informátormi ako muži.

Do skúmanej oblasti patria obce: Čajkov, Gondovo, Hronské Kľačany, Hronské Kosihy, Nová Dedina (spojené obce Opatová a Tekovská Nová Ves), Podlužany, Rybník nad Hronom, Starý Tekov, Tlmače a Veľké Kozmálovce. Obce možno pokladať za historické jadro Tekovskej župy (Starý Tekov bol župným sídlom až do začiatku 14. storočia (2)) a keďže tvoria pomerne najzachovalejší etnický i geografický celok, nebolo by od vecí pri ďalších výskumoch zúžiť termín „Tekov“ na tieto obce.

Doterajší výskum čilejkárskeho nárečia

Čilejkárske nárečie tvorí organickú súčasť južnostredoslovenských nárečí, v ktorých sa typické tekovské javy striedajú s javmi zvolenskými.

Podrobným spracovaním tohto nárečia sa doteraz nikto nezaoberal. V hlavných črtách ho charakterizoval Václav Vážný v práci „Nářečí slovenská“, ale iba v rámci tekovských nárečí. (3) Niektorých otázok nárečia tekovského Pohronia sa dotkol i Eugen Pauliny v dvoch príspevkoch: „Zprávy o zberateľskej činnosti dialektologickej v stolici Zvolenskej a tekovskom Pohroní“ a „Niekoľko izoglos z Tekova“ (4). Ján Stanislav vo svojich Dejinách slovenského jazyka (5) tiež poukázal iba na niektoré typické znaky tekovských nárečí.

V poslednom čase venujú pozornosť tomuto nárečiu viacerí pracovníci. Pozoruhodná je najmä práca docenta Pedagogickej fakulty v Nitre Štefana Krištofa „Čajkovské zápisnice z rokov 1644 – 1768“ (6). Hláskoslovie kľačianskeho nárečia spracoval vo svojej diplomovej práci Štefan Chudý, riaditeľ Pedagogickej školy v Leviciach. Maďarskými vplyvmi na nárečie Hronských Kľačian a poľnohospodárskou terminológiou kľačianskeho nárečia sa zaoberala profesorka Strednej odbornej školy v Leviciach Božena Bajanová. Vela slovníkového materiálu z Tlmáč zozbierala aj Irma Mrázová, učiteľka ZDŠ v Tlmačoch a rozsiahly nárečový výskum v Rybníku nad Hronom robí Ján Horniačik, redaktor časopisu Kotlár.

Ani táto práca si nenárokuje charakter úplnosti. Je iba podrobnejším informatívnym príspevkom. Keďže sa mi nepodarilo postihnúť chronológiu vývinu nárečia a smery kolonizácie čilejkárskej oblasti, pri vysvetľovaní väčšiny nárečových javov používam jednoduchú popisnú formu bez historického zreteľa.

Z HLÁSKOSLOVIA

1. Namiesto spisového *e* je nárečové *a* v slovách *nak*, *nahat*, *sňax*, *ohrablo*, *pohrab/p*. Pôvodná staroslovenská skupina *jä* sa zmenila v dlhé *ä* v slovách *voják*, *vojáci*, *járak* ako v západnej slovenčine.

2. V čilejkárskom nárečí sa vyslovujú všetky samohlásky tak ako v spisovom jazyku, okrem *ä*. Namiesto *ä* sa vyslovuje *e*: *meso*, *peť*, *d'veť*, *sveťi/sveťí*, *peta*, *hovedo*, *smed/t*, *včiči*, ale i *a*: *naspak*, *žrieba*.

3. Namiesto *é* v prídavných menách je krátke *i*: *pekního*, *peknímu*, *peknin*, *peknima*, *dobrímu*, *velkimu*, *zdraviho*, *cudzího*, *lánskiho roku*.

4. Namiesto *o* je *u*: *kupovať*, *nocovať*, *hamovať*, *banovať*, *radovať sa*, *šanuvať*, *jedovať sa*, *hladovať*, *furma*, *furmička*, *čokoláda*. Dlhé *ú* vzniklo z koncového *u* po *r* v slovách typu *krú* miesto *krv*, *prú*, *najprú* miesto *prv*, *najprv*. Obojperné *u* a niekedy *i* v je v minulom čase sloviess: *bou*, *robiu*, *padov*, rovnako aj v slove *pol*: *pounoc*, *pourok*, *o pounoci*.

5. Tzv. nepravé, pravopisné dvojhlásky v cudzích slovách *Mária*, *Italia*, z *gymnázia* sa vyslovujú ako dvojslabičné skupiny: *Márijia*, *Italija*, *gonbál'ija*, *do gimnáziji*, *prepadou/v gimnáziji*. Inak dvojhlásky *ia* sa uplatňuje podobne ako v spisovnej slovenčine s výnimkou Rybníka nad Hronom a čiastočne Tlmáč a Veľkých Kozmálovciess, kde sú travy *ľudie*, *rodičie*, *bratie*, *hostie*, *opčanie*, dokonca i *súdr-*

hovie, ale iba v štylizovaných prejavoch – pri bubnovaní, starejší na svadbe, na schôdzi a pod.

6. Dôsledne sa vyslovuje *uo* v prídavných menách stredného rodu: *dobruo*, *peknuo*, *velkuo*, *maluo*, *červenuo*, *pálenuo* i v zámenách *takuo*, *ta-kuoto*. Značné kolísanie je vo výslovnosti *uo* zo staroslovenského *ó*: *kuoň* i *kvoň*, *kuol* i *kvool*, *stoul* i *stvol*, *muože* i *mvože*, *puojde* i *puojde*, *tuoňa* i *tvoňa*, ale vždy *kvopor*, *vóla*, *vósmi*, *o vósmej*.

7. V postavení pred spoluhláskami na začiatku slova *v* zaniká: *šetko*, *šade*, *čela*, *táča*, *táčence*, *šakovi*, *čil*, *čilej*, *dovica*, *dovec*, *ziať*, *zaťi sa*, *ždi*, *tedi/teďi*, *čerá*. Podobne je to aj s predložkou *v*: *Bou son Levicax*, *Klačax*, *Polužax*, *Kosihax Novejsi*, *Beňad'iku*, *Ludax*, *Šurax*, *Krškax*, *Varšax*, *Moravcax*, *Krčme sa biľi*. *Sobotu buďe svadba*. *Našon xotári*. *Miši sa komore*. Zaniká dokonca i vokalizovaná predložka *vo*: *Zase máš tie ruki vačku?*

8. Mäkké *l* sa vo väčšine prípadov zachováva (*neďeľa*, *leto*, *lipa*, *ľudia*), ale je i niekoľko výnimiek: *velki*, *velká*, *velkuo*, *velmo*, *kelko-telko* (*Keď už aj nie xtovie kelko*, *aspon kelko-telko*).

Výslovnosť mäkkého *l* je pre čilejkársku oblasť charakteristická, ako na to upozornil i Štefan Krištof vo svojej práci „Čajkovské zápisnice“ (7). Susedné oblasti, Tekovské Požitavie a západný Hont, mäkké *l* nepoznajú. Obyvateľom skúmaných obcí sa Levičania posmievajú, že kedysi dievka upozornila svoju priateľku na lietadlo slovami: *Laľa Ula*, *povrieslo ľeťi!*

V Čajkove sa mäkké *l* používa extrémne i v cudzích slovách, kde spisovná slovenčina pozná len tvrdé *l*. Čajkovčania, a dokonca i ľudia s vyšším vzdelaním, majú s jeho výslovnosťou *problémi* a hovoria *kontrola*, *eľetrika*.

9. Namiesto každého *m* na konci slova sa vyslovuje *n*: *iđen*, *kosin*, *hádžen*, *ja son*, *mán d'n*. *udrev hron*, *sen*, *tan*, *poton*. Tomuto koncovému *n* netreba v našom nárečí pripisovať zvláštnu fonetickú podobu, ako to uvádza Jozef Štolc v publikácii „Zapisovanie nárečových prejavov“ (8), ktorý tvrdí, že tento jav sa extrémne prejavuje v južnostredoslovenských nárečiach v Tekove. Prakticky niet rozdielu medzi spisovým koncovým *n* v slovách *pán*, *Trhan*, *Štefan*, *von*, *zvon* a v slovách *mán*, *jen*, *hron*, *don*, *seđen*, *osen*, kde je nárečové *n* namiesto spisovného *m*.

10. V Rybníku nad Hronom, v Tlmačoch i vo Veľkých Kozmálovciach sú tvary: *ten*, *tento*, *teras/z* *keďi teďi*, *motika*, *sveťi*, *mlaďi*, *ti* (ty). O odlišnostiach vo výslovnosti a o nápadnom mäkkení svedčí aj okolnosť, že obyvatelia okolitých obcí sa posmievajú Rybničanom, že v kostole spievajú: „... *sveťi*, *sveťi*, *nadovšetko sveťi*...“. Mäkkenie v ostatných obciach nie je natoľko výrazné. Hodnotu však uviesť, že sa bežne mäkkí v týchto slovách: *štiri*, *d'in*, *tíždeň*, *odix*, *d'ixaf*, *tika* (kôl k viniču), *demikát*, *Martin*, *Justina*. Známa je riekanka detí pri ohni: „*Đin*, *d'in*, *okolo*, *xto je mrxa*, *do toho!*“

Možno predpokladať, že tento jav má svoj pôvod v banskej oblasti v Honte (Banská Štiavnica, Hodruša, Pukanec, Bátovce), kde obyvateľstvo, hovoriac vplyvom nemčiny „tvrdé“, nevedelo prevziať typ protikladov *d' – d*, *t' – t*, *ň – n*, lebo ich

nepoznalo. Naučilo sa vyslovovať *d*, *t*, *ň* a položilo tieto spoluhlásky i ta, kde ich v strednej slovenčine nebolo (9).

11. Za spisovné *ka* je *ke*: *keždi*, *keže*, *keďa*, *keďečka*, *ukezuvať*, *keďiť*, *keruvať*. *E* je aj v slovách *kelko*, *keri*. Je to pozostatok tzv. mäkkostnej korelácie spoluhlások, rozšírený v celej čilejkárskej oblasti. Tento jav spočíva v tom, že v praslovanskom jazyku vo veľmi dávnom období platil zákon, podľa ktorého pred mäkkými samohláskami mohli obstáť iba mäkké spoluhlásky, naproti tomu pred zadnými tvrdými samohláskami mohli obstáť iba tvrdé spoluhlásky. V južnoslovenských nárečiach sa vyvinuli mäkké hrdelnice *k'*, *g'*, *x'*. Prejavuje sa to jednak v tom, že podstatné mená s kmeňom na *k*, *g*, *x* skloňujú sa ako mäkké (*haluške na miski*), jednak v príkladoch ako *kemeň*, *getelina*, *ukezuvať*.

Pri Novej Dedine (predtým Tekovská Nová Ves) je osada *Kemeňec*.

Skupina *ga* sa zmenila rovnako ako skupina *ka*: *gefe*, *gejdi*, *getelina*.

E za *a* v slovách *kemeň*, *ukezuvať*, *getelina* je bežné v celom čilejkárskom nárečí. Spojenie „haluške na miski“ sa zachovali iba v obciach na hraniciach Hontu, v Podlužanoch, Novej Dedine a Gondove: *poď novickej manki, doñez dve stoličke, ale sedí na stolički*. Opatovčianka sa chválila, že *perke ponúkla totki*. Gondovčania chodia *vrxe zberať na viňici*.

V Novej Dedine, Hronských Kosihách, Podlužanoch, Čajkove, Rybníku nad Hronom i v Tlmačoch sú tvary: *ruke*, *nohe*, *grge*, *hrnčoke*, *ručníke*, *vidličke*, *maľie sestričke*, *verníe kamarátke*. Ide o veľmi svojrázne vyjadrenie prvého pádu množného čísla podstatných mien mužského i ženského rodu, ktorých základ sa končí na spoluhlásky *k*, *g* a *ch* (prepisujeme ako *x*). Rybníčanovi pri stavbe domu stačia *takie maľinkie základíke*.

12. Skupiny *dl* a *tl* sa zjednodušujú iba v niektorých prípadoch: *trlo*, *trlica*, *poľa* (podľa i zmysle miestnej predložky *vedľa*), *poľa kraja*, *poľa toho*, *poľa ňeho*, *mloba*, *prišla naňho mloba*, ale *zandľev*, *Polužani*, *polužaňia*, *na polužiansko*.

Ale vo väčšine prípadov sa *dl* a *tl* vo výslovnosti zachováva: *hrdlo*, *padla*, *padlás*, *uvedla*, *sedlo*, *šidlo*, *krídlo*, *modľiť* sa, *keďidlo*, *sedľiak*, *zubadlo*, *motovidlo*, *operadlo*, *zrkadlo*, *vidlički*, *vidlice*, *kradla*, ale *kraňen*, *ukraňen*.

Pri výslovnosti skupín *dl* a *tl* je značná nejednotnosť príbuzenských vzťahy, vydaje dievok a priženie sa mládencov do inej obce prináša, pochopiteľne, snahu prispôbiť sa okoliu. Strata *dl* a *tl* je azda pod vplyvom zlatomoraveckej a vrábeľskej nárečovej oblasti najpozoruhodnejšia v Starom Tekove a vo Veľkých Kozmálovciach. Starotekovčanom sa pre tento nárečový jav (strata *l*) i posmieľajú, pretože je v čilejkárskej oblasti ojedinelý: „*Lietalo lietalo, nepadlo, lež salo poľa poľa*“ (Lietadlo lietalo, nepadlo, ale zosadlo vedľa poľa).

Zdvojená výslovnosť *ll* je v Starom Tekove výnimočná. Podobne je to aj v Tlmačoch a Veľkých Kozmálovciach, kde je tiež jednoduchá výslovnosť *l* a *l'*: „*Vití paľi s paláša*“ (Vidly padli z pošvaly). (10)

Avšak strata *d* v skupine *dn* a *dň* je už oveľa častejšia: *poriani*, *zráňik*, *abi ho zráňik hodiv*, *poluňia*, *senutuo mlieko*, *preňia xiža*, *ňeská*, *ňeskajši*, *núter* (dnu), *xoňik*, *stuňa*, *jena*, *riaňe*, *saňi si*, *do rižňa*, *panuť* („*Ta tú slamu, paňen na ňu*“ — porekadlo pre lenivosť), ale *padla!* Tento jav je rozšírený vo všetkých čilejkárskych obciach bez výnimky. V Rybníku nad Hronom pijú *vonák* (vodnák — slabé víno, zmiešané s vodou).

Z TVAROSLOVIA

13. V podstatných menách sa zachovali staré prvky dvojného čísla — duálu: *rukama*, *nohama*, *ušíma*, *očťma*. Táto duálová koncovka *-ma* je nielen v siedmom páde množného čísla pri tých slovách, ktoré sa vyskytujú vo dvojiciach, v páre, ale pri všetkých slovách všetkých rodov: *s xlapma*, *zo ženama*, *ustama*, „*Čo melieš telko tima ustama*“ (človeku, ktorý veľa rozpráva), *za dverma*, *iđen z husma*, *s Kozárovcima zme hraťi podbal*. Koncovka *-mi* je v čilejkárskom nárečí neznáma.

V druhom páde jednotného čísla ženského rodu sú tvary: *do Bistríci*, *do práci*, *z viňici*, *z ulíci*, *z veži*, *padla z lavici*, *bojí sa paľici*, *povedav mu do duši*, *a deti do posteli*, *od maďarskej hraťici*, *viťahľi zme psa zo stuňi*. Ide tu o jednotné skloňovanie všetkých podstatných mien ženského rodu bez ohľadu na koncovku.

V prvom a štvrtom páde jednotného čísla stredného rodu býva tvar z druhého pádu: *zbožia*, *uhľia*, *siatia*, *spievaňia*, *zdravia*, *lišťia*, *požehnaňia*, *svedomia*, *znameňia*, *visvečeňia*, *predvolaňia*. Príklady: *Už ňemuožen počúvať to vaše vrieskaňia*. *To je mrxa znameňia*. *Akuože je to spievaňia?* *Poľahlo nám šetko zbožia*. *Zaňes pozdraveňia muojmu frajerovi*. *Karti na hraňia*, *křiška na čitaňia*, *peknuo čitaňia*.

V niektorých ženských podstatných menách sa vyskytuje v druhom páde možného čísla mužská koncovka *-ov*: *máme veľa krumpľov*, *doñez mi dešat cigaretľov*, *do dvox krhlov vodi*, *za vrece otrubov*, *Čajkovčianka sa najedla čarašňov*.

14. V prvom páde a v štvrtom páde jednotného čísla prídavných mien v strednom rode je dvojhĺska *uo*: *dobruo*, *peknuo*, *velkuo*, *maluo*.

V prvom páde možného čísla ženského a stredného rodu namiesto spisovného *o* je všade nárečové *te*: *pekníe*, *dobríe*, *velkíe*, *šakovíe*.

Pri skloňovaní prídavných mien sú tvary: *dobrího*, *dobrimu*, *dobrin*, *pekního*, *peknin*, *peknima*, *cudzího*, *cudzimu*, *cudzín*. Toto krátenie sa vysvetľuje tým, že *i* je tu na konci útvaru a že extrémna (vysoká) samohláska *i* (tak isto ako aj *ú*) prejavuje medzi samohláskami najväčšiu náchylnosť na krátenie. (11)

V našom nárečí sa zovšeobecnil iba jeden tvar menného prídavného mena a príslovky *rada*: *mán ho rada*, *mohou bi si biť rada*, *mohlo bi biť rada*. Rozlišovanie a používanie tvarov *rád*, *rada*, *rado* robí ťažkosť aj mnohým ľuďom s vyšším vzdelaním. Vplyv podoby *rada* je taký silný, že by sa mu v školskej praxi mala venovať mimoriadna pozornosť.

15. Pri skloňovaní zámen vyrovnávaním medzi mužským a stredným rodom vznikol v štvrtom

páde jednotného čísla tvar *hu*: *viđev son hu*. Zámená forma *hu* namiesto *ju* sa vyskytuje vo všetkých čilejkárskych obciach.

Osobné zámeno *on* má nárečový tvar *von*: *Aj von tan bou*. V ženskom a strednom rode sú tvary bez *v*: *ona, ono*.

Zvratný slovesný tvar *si* sa niekedy nahrádzuje zvratným zámenom *sa*: *Čo sa misliš, đe si?*

Zámeno *sám* máva podobu *sami*: *Robiu son sami ceľi deň. Nečakán, iđen sami*.

16. Namiesto *ie* je *o* v slovesách: *išou, najšou; aki išou, takú najšou*.

Namiesto prítomníka tretej osoby množného čísla *sú* je tvar *sa*: *„Đe sa mi čižmi? Čil ix tan štiria na drúčikox ňiesťi.“*

V Rybníku nad Hronom sú tvary minulého času: *robeu, kopeu, peu*, alebo *robev, kopev, pev*, *položen*: *Položen si kraván?*

17. V príslovkách, odvodených z prídavných mien na *-ský* a *-ký* typu *slovenskí, maďarskí, ěemeckí, angľickí* je dlhé *i*: *Slovenskí zme sa vi-právaťi. Ja ňevien maďarskí. Rickí po ribňickí (rickí = pospiatky)*. Je to vtipné príslovie na nedbajskú prácu.

18. Spomedzi predikatívov hodno spomenúť častý výskyt slova *način* vo význame *treba*: *Aj viňicu už načín skopať. To sa ňenačin hñet tak najeduváť*.

19. Záporová častica pri slove *mať* má podobu *ñi*: *ñiman*. Príklad z ľudovej piesne: *„Vóľu ñiman, vóľu ñiman, s frajeron sa hñeván...“*

Záporová častica *ñi* sa vyskytuje aj vo forme *ñeñi son, ñeñi si, ñeñi zme doma, ñigdá*.

20. Predložka *ku* máva formu *ko*: *Poť ko mñet*. V zmysle miestnej predložky *vedľa* sa používa tvar *poľa*: *poľa mña, poľa domu, sprav si poľa svojho*.

Osobitnú funkciu má predložka *pri*. Viaže sa nielen so šiestym pádom, ale aj so štvrtým: *xoj priňho, pri ňu, iđen pri mľin, pri don, pri Hron, poť sen pri mña*.

Z FRAZEOLÓGIE

Na návšteve si musí hosť v čilejkárskej obci vy-počuť takéto vynukovanie: *Sañť si, abí si nán spaňtia ňeodňiesou! Ada náz ten ňeohrdíš, veď ešte má-me dťiouku, no! Čože sa dáte telko donúkať? Stroute a pixňíte si!*

Keď niekoho ohovárajú, takto vravia: *To je takí prindíš, skeđe ruka, skeđe noha. Ten aňi ñedťixñe praudou*.

O pijatike: *Keď xlapca učilťi na páľenuo, radťili mu: Vipí si a poton zapiskajť! Potom si xlapť*

Posmešné ustálené spojenia: *Hibe rozumon ako krava xvoston. Iđe ako lačňi srať. Ľaj, đe to mán zapisať, ada do koxa čiernou griedou? Xoďť ako Marek po pekľe. Čo son ti ada z nosa vijrkou? Xoj do Prandoľa, đe rozum meraju! Boha sa ne-spúšťaj, s čerton za dobre buť! Čikutká sa mi, vo-laxto ma spomina, ada pipiški hounax. Ľaj, šak son sa naplašila, aňi grajciar mi vačku ñeostau. Ježiš, ježiš, đe tetiš? Do Čajkova na keltiš. Ježiš, ježiš, đe iđeš? Do Čajkova na keltieš.*

Pri rozlúčke: *A ňebanujťe, až sa vám voľačo ñe-pozdávalo! A už náz ten ňeobictťe aj druhirazi! Pri-đeme, až náz voľačo takou ňezajđe.*

O tradičných hodoch rozpráva 69 ročný obyva-teľ Hronských Kľačian: *Tedi bivala hostina, ke con ja bou mládeñec, to už bola hostina, ñie ako čil máte. Tedi sa tancuvalo za tri dňi, aňi do ro-boti sa ňexoďilo. Keždú hostinu bola bitka. Veru aj mñe skoro krk podrezaťi. Ale poton son ho vibiu, dva rázi telko dostav ako ja, ten-ten že ho Levicax špitáľťi rozobraťi. Aj zošivať ho moseťi. S Podlužanma zme sa biťi, aj s Ťekovenma. Staron Ťekove na hostinu krivie húsence jeďia a Kľačax vraj puoťki, lebo zme maľť jeniho bujaka a ten sa volau Puoťik a toho daťi na hostinu visekať. No a Ribňíku, tan na hostinu šťiavu jeďia. Idu nakosíť za dlhí voz a pret keždň domon zhoďia za hnojovie vidťice, pred rixťárom za dvoje.*

POZNÁMKY:

1. Jozef Štolc: Zapisovanie nárečových prejavov, 1961, str. 31, 34.
2. Vlastivedný časopis, 1961, ročník X., str. 60.
3. Československá vlastiveda, III., Jazyk, Praha 1934, str. 248, 285-287.
4. Carpatica, I., 2, A, Praha 1939, str. 305 a ďalšie.
5. Ján Stanislav: Dejiny slovenského jazyka, Bratislava 1956, str. 245.
6. Čajkovské zápisnice, Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre 1961, str. 128.
7. C. d. str. 143.
8. Jozef Štolc: c. d., str. 41.
9. Eugen Pauliny: „Mäkké“ nárečie Banskej Bystrice a okolia a jeho vznik, Carpatica, I., 2, str. 311-327. Ján Stanislav: Dejiny slovenského jazyka, Bratislava 1956, str. 406, 448 a 486.
10. Carpatica, I., 2, A, Praha 1939, str. 305.
11. Ľudovít Novák: K otázke jerových stťídnic a kon-trakce v stťredňi slověnštině, časopis Bratislava, V., 1931, str. 654.

Z DEJÍN HRNČIARSTVA V PUKANCI

JÁN PETRECH

Medzi prvé remeslá, ktoré sa v Pukanci rozvíjali súčasne s rozvojom baníctva, patrí aj hrnčiarstvo. K jeho rozvoju prispeli pravdepodobne nemeckí obyvatelia. Svedčia o tom mnohé nemecké názvy nástrojov a okrem iného i mená starých členov hrnčiarkeho cechu i nemecké písomnosti z tejto doby.

Hrnčiarsky cech bol založený v roku 1782. O jeho existencii svedčia záznamy, ktoré sú v Slovenskom národnom múzeu v Martine. Napr. zápisnica z roku 1813 uvádza až 90 hrnčiarstevných majstrov. Z roku 1804 zachovali sa „Artikule poctívneho re-mesla hrnčiarkeho tovarišum poctívym v slávnom slobodnom kráľovskom a banskom meste v Pu-

kanci.“ Písané sú čitateľným švabachom a potvrdené magistrátom mesta.

Hlavou hrnčiarskeho cechu bol cechmajster, ktorý predovšetkým dbal na dobré meno hrnčiarskeho cechu, opatroval pečať a pokladnicu, do ktorej prichádzali slušné príjmy. Cechmajster zvolával zhromaždenie majstrov, ktoré bývalo v jeho dome. Na štvrtročných zhromaždeniach sa zúčastňoval i mešťanosta (bürgermajster) ako hlava mesta. Na konci každého roku bývali cechovské „rácie“, čiže preskúmanie účtov.

Prijímanie učňov sa konalo na cechových zhromaždeniach. Za učňa mohol byť prijatý len chlapec slušného chovania, ktorý mal 12 rokov a skončil ľudovú školu. Remeslu sa priučal robením tzv. „drobizgu“, t. j. hračiek, malých tanierikov a hrčiekov.

Po vyučení sa stal tovarišom. Každý tovariš musel na 3 roky vyvandrovať z obce k vzdialenejším hrnčiarskym majstrom. Najviac odchádzali do maďarských hrnčiarskych osád ako Tata, Čakvár, Palota a Mór. U miestnych majstrov zasa pracovali tovariši z iných krajov. Keď sa tovariš vrátil z vandrovky, musel sa podrobiť majstrovej skúške, aby sa mohol stať samostatným majstrom.

V druhej polovici 19. storočia počet majstrov klesá. Je to tým, že výrobou plechových nádob

zmenšuje sa odbyt hrnčiarskych výrobkov. Majstri už pracujú bez pomocníkov a umeleckej výrobe sa venujú menej.

Po zániku hrnčiarskeho cechu bol založený hrnčiarsky priemyselný spolok. Tento však nepozdvihol hrnčiarsku výrobu ani na predchádzajúcu úroveň. Mnohí majstri sú nútení zanechať hrnčiarske remeslo a voliť si iné zamestnanie.

Táto skutočnosť spôsobuje pomerne rýchly úpadok hrnčiarskeho a jeho spolkového života, čo potvrdzuje i to, že od roku 1910 až do roku 1927 niet o hrnčiarske v Pukanci žiadnych záznamov.

V roku 1927 spolu s kachliarmi obnovili si hrnčiari spolok a cieľom prenajať od obce pozemky na kopanie hlíny a tiež, aby majetok spolku jeho zánikom neprešiel do vlastníctva obce. Do oslobodenia roku 1945 robilo v Pukanci okolo 10—15 hrnčiarskych majstrov. V roku 1950 bolo založené hrnčiarske družstvo riadené Ústredím ľudovej umeleckej výroby v Bratislave. Toho času pre toto ústredie pracuje len majster Moravčík. Robí keramiku úžitkovú a ozdobnú.

Niekoľko žien, ktoré sa zapracovali, pracujú v rámci Pohronskeho všeodborového družstva. Vyrábajú väčšinou kvetináče, alebo iné úžitkové predmety. Väčšina hrnčiarskych majstrov našla si vhodnejšie zamestnanie.

N Á Z V O S L O V I E

Názvy

A) osôb:

hrnčiar

— hrnčiarsky majster

tovariš

— pomocník

učeň

— učeň

voziar

— furman — vo veľkom voze s rohožkou vozil hrnčiarske výrobky na trh

B) strojov, nástrojov a materiálu:

brušfín

— kameň z ktorého sa vyrábala čierna farva

burel

— čierny prach — na výrobu čiernej gliedy

čepeľ

— drevená doštička — pomocou nej hrnčiar uhladzoval vnútorné steny nádob

drevená kujanica

— kujanica — ňou ubíjali hlinu do pňov

elektrická pec

— slúži na vypaľovanie hlinených nádob

engobi

— farby — farbivo na nádoby

gurguľa

— malá uzavretá nádoba guľovitého tvaru na jednej strane vypusteného s nasadením brka, určená na lievanie ozdobnej farby (glazúry) na nádoby

glieda

— glazúra

havarka

— drevená lyžica — slúžila na miešanie gliedy

hľišisko

— hlinisko — v kúte dvora na uskladnenie hlíny

hľina červená

hľina biela

hľina kruhová

hľina drahovka

hľina misková

hľina na maľovaňie (červená, čierna, biela)

hrnčiarska motíka

— motyka — ňou sa kopala hlina

hrnčiarski kruh

— hrnčiarsky kruh — na ňom formovali nádoby. Pozostával z dvoch kruhov otáčajúcich sa na spoločnej železnej osi;

hrnčiarska pec

— hrnčiarska pec — postavená z muriva v kúte izby

Jej časti: šajdle, baran, čelustia, podlaha, kánále;

hrutka hľini

— hrutka hlíny — množstvo hlíny na zhotovenie kachlice

xvost

— kúsok remeňa obdĺžnikového tvaru, ktorým hrnčiar pritláčal hrutku hlíny, aby urobil kachlicu

kachlica

— kachlica — hrutka hlíny kužeľovitého tvaru, pripravenej na hrnčiarskom kruhu na ďalšie stvárňovanie

káňnik

— dvojitá nádoba. V jednej časti je voda na splachovanie (pintúcha) a „čepeľa“, v druhej nastieraná hlina takzv. šľigor;

mliňec
— mlyn na mletie hlíny a gliedy

peň hlini
— vrstvy hlíny rôzneho druhu poukladané do pňa pripraveného „strúhať“

pintúx
— kruhový remeň o priemere 6—7 cm, pomocou ktorého pritláča kachlicu a vyfahuje steny na nádobe

polica
— polica — doska na uskladnenie materiálu

pixoľec
— pozri štixoľec

páľka
— jedna dávka — 3 m³ dreva na vypálenie nádob v hrnčiarskej peci

sito
— sito na osievanie gliedy

strux
— nôž polokruhovitého tvaru s dvoma držiakami na strúhanie hlíny (pňa)

strunka
— tenký drôt. Ním odreže vyformovanú nádobu od dna a odloží k čiastočnému stuhnutiu na policu

sušiareň
— sušiareň — malá drevená šopa na dvore

šlígor
— z rúk zostieraná hlina

škrabák
— škrabák

šmolka
— modrá farba

šfefec
— štetec

šfixolec
— tenké kužeľovité drevko

val
— silná dubová lavica na miesenie hlíny

varaca
— varečka

železný mažiar
— na rozťahovanie kameňa na farbu

C) výrobkov a ich častí:

babovka
— nádoba na pečenie bábovky

drobizg
— drobné veci, ktoré robil učeň (taňierike, hrnčoko, hračky a pod.)

kveták
— kvetináč

krčax
— krčah na vodu, na víno a pod.

mľiečnik
— nádoba na mlieko

miska
— misa, miska

mištička
— miska

ornament
— ozdoba, ornament

pískáče na víno
— džbány na víno

popoľňike
— popoľníky

pokladnička pre deti
— pokladnička (rôzny tvar — napr. sviňki)

pľitčina
— dno nádoby

rajňica
— rajnica (kastról)

šporherťák
— väčší hrniec na zohrievanie vody

taňiere
— sedliacke, haluškovie, čušpajzovie

útor
— hrana dna nádoby

variienki
— okrúhle hrnce

vázi
— vázy na kvety

Mená hrncov — názvy sú podľa ceny a účelu:

žobráčik
peňažník
grajciarovec
večí peňažník
dvagrajciarovec
turášník
grošovec
bradáč
večí grošovec
malí refiazkoví (svadobné)
večí refiazkoví (svadobné)
največí refiazkoví (svadobné)

D) činnosti:

cifreť
— maľovať

farbeť
— farbiť

gliedeť nádobu
— glazúrovať

krúteť krux
— krútiť hrnčiarsky kruh

kopať hľiňu
— hlinu kopať

mieseť hľiňu
— miesiť

mľeť
— mlet

nabíjať hľiňu do pňa
— ubíjať

postrúhať
— krájať

páľeť
— páliť

prepáľeť
— vypáliť

pripraveť hľiňu
— pripraviť

poliať
— polievať — poliat

robeť
— robiť

sfierať hľiňu
— nalepenú na ruky

sušeť
— sušiť

spáľeť
— spáliť

stužeť
— stuhnúť

strúhať

— strúhať

uxaťeť

— pripevňovať uši na nádobu

Nárečové texty

Práca hrnčiara

Po oslobodení nás robelo asi dvanás majstrov. Ťedi sa robelo samostatne. Virábel sa tovar večinou užitkoví a chođelo sa po jarmokách. Boli to hrnce, krčahe a mliečnike. Ťedi chođeli aj takí priekupci z Brehov, a tí išli do sveta na voze a predávali náš tovar po dedinách.

Hlina sa kopala na xotári na dvox miestach. Keď si hlinu nakopau, pripravil si hu, a keď hu upoľievau potom sa mřela na mřinciach. Ešte starší majstri voľakeďi nabíjajú ju do takých pňou a strúhali ju struhama. Muselo sa to tri rázi. Vžďi sa zastrúhala a nabila do pňa. Ako sa strúhalo, viberali sa kamenčoke, aby bola jemná. Tím ubíjajú sa ona vipracúvala.

Postup pri výrobie hlinenich nádob

Hlina sa dobre premiesi, aby bola jemná ak maslo. Urobia sa z nej také hrudke, podľa veľkosti, akie nádoby sa idú robeť. Z týchto sa potom vitáča. Vitoči sa bárs akí tovar. Nemáme k tomu žiadne formi. Jediné každí z nás má vo svojej hlave. Robí sa jedine s čepeľon. Keď sa vitoči, nahá sa to na polici stuhnúť. Keď stvrďne, prílepí sa exo a potom sa poľeje základnými engóbama zhotoveňima z našich hlini. Keď sa to na polici usxne, tak sa dá prví raz nasurovo prepáľeť. Potom sa oglazúruje a znova dá do peci a pri teplote 95°C stupňou sa glazúra roztlaví a ostane ľiskavá nádoba.

Ĥerajšia práca

Ja teraz robím v rámci Ústredia Ĥulovej umeľskej výroby, podľa svojho návrhu a tiež aj podľa návrhov Ústredia. Robím večinou keramikou ozdobnú, ale i užitkovú. Surovini používan tunajšie a tiež engobi tunajšie, ktoré si meľien na ton kamenon mřinci. Je to takí starí tip, ale dobrí. Vipaľujen v takej maľej elektrickej pieckí. Veľie kusi nemôžen robeť, len asi do litra, lebo sa mi tan nežmesťia.

Ústredia robelo mnoho vřstav aj v zahraničí, takže son robel aj na vřstavi do Poľska, Maďarska, Nemecka, Holandska, Francii, aj do Ruska. Takže roboťi je doť.

(Rozprával: Moravčík Ján — 48 ročný hrnčiarsky majster).

Viučovaňie učňov:

Ĥiekerí majstri ňevedeli viučovať za teľkuo, alebo ňexceli. U mňa, keď son ho ja zau, museu robeť. Robeu son pomaľejšie — tak son ich zaučau. Inđe, keď bou učeň, dau mu len tú sprostú robotu,

uxaťeť, obhláďzať a mau tej sprostej roboti doť. Kruhá (kruh) sa mu ňedvojšři, tak sa ňemohou naučeť. Lebo aj ten Bázlik, čo je v Modre, bou u jedňiho majstra za tri roke a ja son ho znova zau na tri roke, tak bou šes rokov, aj son ho viučeu.

Hlina

Hlina sa brala pod Uhliski a na „Dráhax“, ale sa mohla brať aj inđe, keď ten hrnčiar uznau, ale len gđe bolo povolenou. Len na obecnon si mohou nakopať

Jedna sa volala ostrá a druhá hlatká. Keď xceu robeť na variace hrnce, alebo rajnice, tak museu dať viacej ostrej. Keď potrebuvalu na mřiečnike, tam museu dať meňej ostrej a viac hlatkej, aby ten mřiečnik bou tuxší, aby ho za teľkuo ňezralo.

Práca s hlinou

Keď sa hlina nakopala, zavolau sa furman a doviezla sa domou na hľišisko. Na jedon bok jedna a na druhí bok druhá. Poton sa musela popoľievaf, lebo bola suxá a rozsekať grackou, a to za teľkuo, keď mieňeu, že si do xiži doňesie. V xiži ňieкто mau zo štiepu ohobľuvaňie ako stuól a nieкто mau takí veľkí mřinski kameň a na ten nabíjau klát. Poton struhama sa strúhala a keď bou kemeňok, teň sa museu vihođeť, lebo ten strux ho teda najšou. Poton sa zase vaľila a zase strúhala až do tretieho rázu. Poton sa robela do takíx guľkou. Na miski bola voda, tan sa moľeľi a uľadali do takej jami.

Keď išou robeť stađe si zau keďko si mieňeu. Na tonto (hrnčiarska polica) mieseu ako žena cesto rukama až kím ňebola potađe rovnostejná jemná ako druhá, lebo hrčka ňesmela beť. Poton z ňej robeu hrutke a po jeňej brau a robeu.

Keď sa nádoby spraveli, uľadali sa na dosku siužeť až kím ňebolo za pec. A keď už bolo za pec, išlo sa páľeť. Do tej peci zišlo za voz toľáru, a za hodňi voz.

Reľiazkoví hrňiec

Ja jeden hrňiec čo son robeu, tak meter žita doňho zišlo. Aj son ho robeu za ten meter žita. „A reku đesaf korún dáte zádavok, tie požehnajte. Ak sa mi hrňiec pokazí, stratíte tých đesaf korún a ten pokazeňi si muožete zobraf. Tých đesaf korún je len za teľkuo, aby sa robeu. Lebo keď ňedíte tých đesaf korún, tak sa robeť ňebude.“

Vton hrnci sa varelo 50 sľiepok na tú svatbu. Robili sme ho takto:

Ťebohí svokor krux krúteu. A ja son ho robeu tak, že son už rukama ňemohou, poton son zas takú varacu zau a s tou varacou son ho robeu. To ňevedeli druhí spraveť takí hrňiec. S trix kusou son ho robeu.

(Rozprával Mádej Pavel, 78 ročný — hrnčiarsky majster.)

LITERATÚRA

NÁŠ REGIÓN V NOVÝCH PUBLIKÁCIÁCH

Veľmi užitočné poslanie pri propagovaní a popularizovaní historických i súčasných zaujímavostí sídla Levického okresu plní vkusná brožúrka *LEVICE V MINULOSTI A DNES* a jej maďarský preklad *LEVICE A MULTBAN ÉS MA*. Zostavil ju *Pavol Behula*, maďarský preklad pripravil *Karol Sándor* a vydala ju komisia pre cestovný ruh pri ONV v Leviciach roku 1967. Textová časť podáva informácie o pravekom osídlení levického okolia, o nájazdoch rímskych légii, o veľkomoravských hradiskách, ďalej o Levickom hrade, o rodine Čechalevického, o tureckom pustošení, o rozvoji obchodu a remesiel, o revolučnom roku 1848—49, o nedávnej minulosti mesta a v závere stručne poukazuje aj na perspektívy jeho ďalšieho rozvoja. Text vhodne dopĺňajú fotografie historických pamätihodností a výstižné ilustrácie *Ladislava Szűcsa*, ktoré majú ambície byť o niečo viac ako iba suchým zobrazovaním faktov, pretože vytvárajú vhodnú atmosféru, podnecujúcu príjemcovu fantáziu.

Publikácia *Pavla Kohúta ŽELIEZOVCE KEDYSI A DNES* (Vydavateľské stredisko ZsKNV pri Krajskom pedagogickom ústave v Bratislave 1967) je prvým pokusom o syntetickú monografiu z nášho regiónu. Svojím charakterom sa však viac približuje k propagačnej práci, pretože jej celková koncepcia i štylizácia je závislá na stredoškolských učebniciach a konkrétne regionálne údaje tvoria iba akýsi dodatok všeobecne známych faktov. Autor sleduje dejiny Želiezoviec od najstaršieho osídlenia cez turecké pustošenie, roky nezamestnanosti až po súčasnosť (uzatvára ju približne rok 1960). Pomerne dobre mu vyšla kapitola *Pobyt Franza Schuberta v Želiezovciach* a štyri kapitoly o situácii v Želiezovciach v období predmníchovskej ČSR. Škoda, že ťažisko týchto kapitol je v dejinách KSČ, čo by samo osebe nebolo nijakou chybou, ale v danom kontexte nestačí, pretože sa tak zanedbávajú ostatné aspekty života Želiezovčanov v medzivojnovom období. V zobrazovaní pomerov po roku 1945 badať ešte akési „ružové okuliare“, nedostatok kritickosti a snahy po objektivite. Spájanie historických faktov s brožúrkovým chválorečením nepridáva práci na úrovni. Vzletné poznámky o „kráse“, „blaho-byte“ a „perspektívach rozvoja“ by sa azda zniesli v samostatnom úvode alebo závere, ale v texte, ktorý sleduje cieľ pôsobiť dojmom historickej pravdy, pôsobia nesúrodno. Úvod ani záver však práca nemá. Zarážajúca je ďalej nedôslednosť pri písaní vlastných mien (Huňády, Ahmed Kopreli, Bertakovič, Betlen, Rákoci, Kossúth, Görgöy a i.), nelogicky zostavený zoznam prameňov a použitej literatúry a nepresnosť pri používaní chronologických údajov. Ak chceme publikácii pripísať isté hodnoty popularizačno-vedecké, musíme pri ich posudzovaní použiť aj prísnejšie kritériá. A samotná

publikácia už svojou koncepciou vzbudzuje dojem, že má ťažkosť byť niečím viacej ako turisticko-propagačným materiálom.

Známa slovenská etnografka *Viera Batelová* — *Valentová* po spracovaní problematiky ľudového bývania v Tekove (referovali sme o ňom v predchádzajúcom čísle nášho Spravodaja) sa podujala podrobne spracovať náročnú odbornú tému *LUDOVÝ ODEV V TEKOVE* (Slovenský národopis, ročník XVI/1968, číslo 3, strana 345—410). Pri svojom výskume sa sústredila predovšetkým na obce Starý Tekov, Čajkov a Nová Dedina (Opatová). Podrobne rozviedla popis základného i sviatočného ženského, mužského i detského odevu, ale veľkú pozornosť venovala aj obradovému odevu, najmä svadobnému oblečeniu a výbave mladej nevesty. Štúdiá je doteraz jednou z najrozsiahlejších prác z tejto národopisnej oblasti a jej dosah pre ďalší výskum je mimoriadne veľký. Dopĺňajú ju fotografie odevu a odevných súčiastok s výstižnými, avšak trochu expresionisticky poňatými kresbami *V. Škrabalovej*. I keď sa autorka pokúsila v štúdiu uplatniť aj diachronické — vývinové hľadisko, zdá sa, že ho nedotiahla do konca. V zozname použitej literatúry síce uvádza monografiu Bars vármegye (Budapest 1903), ale národopisné údaje z nej spolu s dobovými fotografiami starotekovského kroja z rozhrania minulého a tohto storočia na škodu vecí nevyužila.

V Historických štúdiách, XII/1937, na str. 63—83 uverejnila *Mária Vypijalová* štúdiu o zabúdanom rodákovi z Jablňovíc, vynikajúcom jazykovedcovi a národnom buditeľovi: *ONDREJ BOŠÁNI* (Príspevok k osobnosti, k jeho dielu a účasti v národnom hnutí). Dozvedáme sa z nej, že Ondrej Bošáni, pôvodom zo želiarskej rodiny, sa narodil ako piaty zo siedmych detí 13. novembra 1766 v Dolnom Almäši (dnes Jablňovce). Po štúdiách v Banskej Štiavnici študoval filozofiu a právo v Bratislave a Trnave. V roku 1749 ukončil štúdium na Banskej akadémii v Banskej Štiavnici a neskoršie pôsobil v Kremnici, Banskej Bystrici ako banský úradník. Roku 1807 nastúpil miesto profesora gréčtiny na veľkoveľkvarádskej univerzite. Napísal Gramatiku gréckeho jazyka a do slovenčiny preložil spis *Lukiana Samosatského O prenajímaní za mzdu*. V tomto preklade uplatnil slovenský ľudový jazyk, vedome miešal do vtedajšej bernoláckej prvkov a tvary ľudovej reči zo stredoslovenskej oblasti, pričom azda nie celkom bezvýznamnú úlohu zohralo aj nárečie jeho rodných Jablňovíc. Tento významný predstaviteľ slovenského národného hnutia na začiatku 19. storočia, predstaviteľ takzvanej druhej bernoláckej generácie, spolupracovník *Martina Hamuliaka*, zomrel vo Veľkom Varadíne roku 1831. Štúdiá *Márie Vypijalovej* vyplňuje medzeru v znalostiach o našom rodákovi,

ktorý napriek svojej dvadsaťštyriročnej odlúčenosti od vlastného územia sa pokúsil riešiť naliehavý jazykový problém na princípe jazykovej samostatnosti Slovákov a tak upriamil smer k samostatnému a rovnoprávnemu národnému vývinu.

* * *

V roku 1967 vyšla nákladom Slovenskej archívnej správy v Bratislave prvá slovenská monografia z oblasti heraldiky z pera známeho odborníka *dr. Jozefa Nováka SLOVENSKÉ MESTSKÉ A OBECNÉ ERBY*. Ako už z názvu vyplýva, autor sa v nej zaoberá vývojom erbov našich miest a dedín od najstarších čias až po súčasnosť. V publikácii sa nachádzajú aj údaje o erboch 47 obcí a miest Levického okresu (i s niekoľkými vyobrazeniami), zrekonštruované zväčša podľa starých pečatí so stručným popisom erbu, jeho datovaním a s odkazom na uloženie originálu pečatidla alebo odtlačku pečate. Uvedená je aj všetka literatúra, vzťahujúca sa k erbe príslušnej obce. Symbolika na týchto erboch veľmi výrazne demonštruje poľnohospodársky a vinársky charakter nášho okresu. Najbežnejšie symboly sú: pšeničné klasy, snopy, lemeš, a strapiec hrozna. Upozorňujeme na túto publikáciu nielen odborníkov, ale i širokú verejnosť, najmä miestnych funkcionárov, pre ktorých môže byť podnetom pre návrat k tradičnej symbolike v oblasti administratívy ako prejavu úcty k odkazu našich predkov.

* * *

Časopis *IRODALMI SZEMLE* (číslo 8, 1968) prináša zaujímavú štúdiu *Petra P. Nagya*, pojednávajúcu o mimoriadne vzácnom objave v Horných Semerovciach. Na kamenom portáli tamojšieho rím.-kat. kostola objavili a rozlúštili na Slovensku doteraz najstaršiu, presne datovanú pamiatku runového písma. Autor, ktorému sa podarilo toto staré písmo prepísať do bežného latinského písma, vo svojom pojednávaní dáva podrobnú analýzu vedeckého postupu práce, ktorým úspešne odhalil tajomstvo päťstoročnej pamiatky.

Hornosemerovská epigrafická pamiatka v prepise znamená toto: „1482 KŪRAKÓ JÁNOS MESTER“ (v slovenskom predklade: 1482 KAMENÁRSKY MAJSTER JÁN).

* * *

Rozsiahla publikácia *dr. Martina Vietora DEJINY OKUPÁCIE JUŽNÉHO SLOVENSKA 1938–1945* (vydalo SAV v Bratislave 1963), podáva komplexný obraz situácie na južnom Slovensku od viedenského verdiktu až do príchodu Sovietskej armády v rokoch 1944 a 1945. Vo svojich vývodoch o politike horthyovského režimu voči tzv. „slovensky hovoriacim Maďarom“, o štruktúre spoločenských, politických a ekonomicko-záujmových organizácií Maďarska, o protihorthyovskej rezistencii Strany slovenskej národnej jednoty a jej tlačového orgánu Slovenskej jednoty, o probléme zanikania slovenských škôl a o antifašistickom hnutí sa autor dotýka aj mnohých obcí Levického okresu. Kniha sa takto stáva nevyhnutnou pomôckou pri spracovaní nedávnych dejín nášho okolia. Má však aj určité predpoklady prispieť k riešeniu otázok spoluzitania našich národov a národností, pretože v závere naznačuje perspektívy usporiadania národnostných pomerov na južnom Slovensku ako organickej súčasť CSR, tak ako sa ony vy-

tvárali už počas šesťročnej okupácie v spoločnom odpore slovenského a maďarského obyvateľstva voči horthyovsko-szálásiovskému režimu a v jednotnej vôli žiť po oslobodení v spoločnom štáte Čechov a Slovákov.

* * *

Okrajové, ale pre regionálneho historika veľmi podnetné informácie o vinohradníckych tradíciách levického okolia prináša štúdia *Emy Kahounovej SPOLOČENSKO-EKONOMICKÉ PODMIENKY VÝVINKU VINOHRADNÍCTVA NA ZÁPADNOM A STREDNOM SLOVENSKU* (Slovenský národopis, XV/1967, číslo 4, strana 503–554).

Sleduje sa v nej rozvoj vinohradníctva na uvedenom teritóriu od doby najstarších písomných zmienok o viniciach (kráľovská donácia, ktorou Ondrej II. roku 1209 daroval svätobeňadickému kláštoru s vinicami a vinármi spolu s inými obcami aj Hronské Kľačany a Tlmače), cez údaje o rozlohách viníc v Pukanci a Leviciach v 18. storočí až po fyloxérovú a peronosporovú katastrofu v druhej polovici 19. storočia, kedy sa na našom okolí udomácnili hybridné samorodné druhy, až po súčasný rozvoj družstevného vinohradníctva s vysokým vedením. Štúdiu spestrujú fotografie viničných domcov v Čajkove a viničnej výsadby v Devičanoch a Žemberovciach.

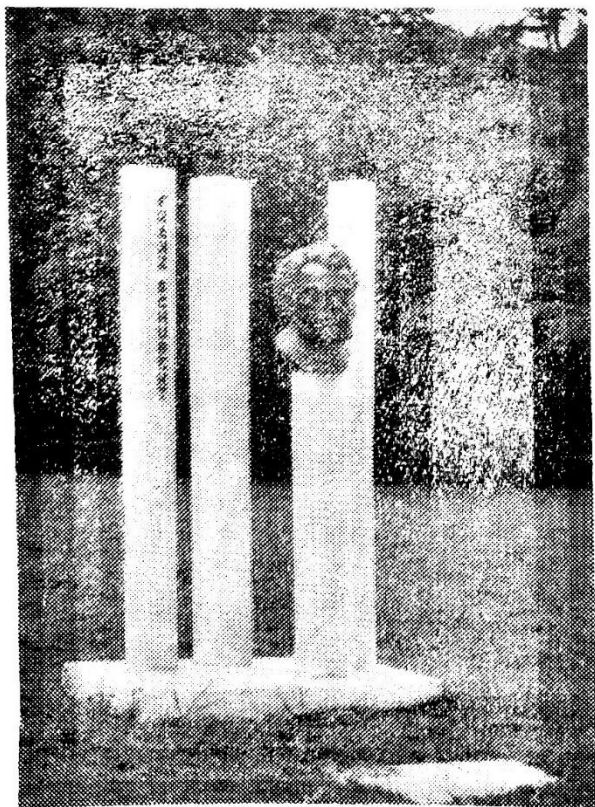
* * *

Pedagogická fakulta v Nitre vydala podnetnú štúdiu *Štefana Krištofa OSOBNÉ MENÁ BÝVALEJ TEKOVSKÉJ STOLICE* (Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave 1969). Publikácia je významným prínosom nielen pre slovenskú filológiu, ale aj pre históriu, geografiu a etnografiu. Vlastivedný pracovník nájde v nej veľa nových údajov z každej oblasti. Úvodná časť sa vyznačuje výstižnou charakteristikou bývalej Tekovskej stolice a charakteristikou tekovského nárečia z hľadiska skúmaného materiálu. Jadro Krištofovej štúdie tvorí odborný popis osobných a rodných mien, rozličných ľudových prírmení a živých mien, ďalej názvov do domov ako osobitnej skupiny mien, frekvencie a zemepisného rozšírenia priezvisk, ich gramatickej a pravopisnej stránky a nakoniec rozsiahly súhrn osobných mien podľa jednotlivých obcí. Levický okres je v publikácii zastúpený týmito obcami: Kozárovce, Tlmače, Rybník nad Hronom, Čajkov, Veľké Kozmálovce, Starý Tekov, Hronské Kľačany, Podlužany, Hronské Kosihy, Nová Dedina, Levice, Veľký Ďúr a Čaka. Zoznamy osobných mien z niektorých obcí obsahujú priezviská až zo 16. a 17. storočia, údaje o množstve ich výskytu a uzatvárajú sa súčasnými priezviskami (aj prírmenami a názvami do domov) z roku 1966. K práci je pripojených 21 samostatných máp, tabuliek a grafov. Keďže publikácia je spracovaná na základe dlhoročného výskumu, uskutočňovaného formou dotazníkov, excerpovaním materiálu z urbárov, kúpnopredajných zmlúv, obecných zápisníc, štúdiom archívneho materiálu v Budapešti, Ostrihome, i v našich štátnych a okresných archívoch, právom ju možno označiť nielen za dobrú reprezentatívnu prácu slovenskej onomastiky, ale aj za doplnenie vlastivednej literatúry levického regiónu. Mali by sa s ňou oboznámiť predovšetkým miestni kronikári, dobre však poslúži všetkým záujemcom o život nášho ľudu v minulosti.

FRANZ SCHUBERT A ŽELIEZOVCE

Hudobný skladateľ Franz Schubert sa narodil 31. januára 1797. Pre nedostatok existenčných prostriedkov bol prinútený vstúpiť do služieb grófa Johanna Karla Esterházyho v Želiezovciach. Prvý raz prišiel do Želiezoviec roku 1818 ako 21 ročný mládenec. Bol učiteľom kontesy Márie a Karolíny. Mesačne dostával 75 zlatých. Druhýkrát bol v Želiezovciach roku 1824. Vtedy sa zamiloval do kontehy Karolíny, ktorá však neopätovala jeho lásku. V Želiezovciach komponoval celý rad piesní, ktoré mali svoje motivické pramene vo folklórnom bohatstve dolného Pohronia. Zomrel 19. novembra 1828 vo Viedni. Obyvateľstvo Želiezoviec si dosiaľ uctieva tohto veľkého hudobného skladateľa. Ulicu, v ktorej kedysi býval, pomenovali Schubertovou ulicou. Mestský park má označenie Schubertov park. Bývalý esterházyovský kaštieľ premenovali na Schubertov kaštieľ. V parku stojí Schubertova busta, odhalená pri oslavách 1. mája 1963. Renovuje sa aj dom, kde mal Schubert posledný pobyt, tzv. Dom so sovou (Baglyosház). Pripravuje sa otvorenie Schubertovej pamätnej izby. Táto úcta Želiezovčanov k Franzovi Schubertovi je súčasne prejavom obdivu nad jeho hudobným dielom, ktoré je preniknuté hlbokou humanitou a láskou k spoluobčanom.

Karol Kováč

Schubertova busta v želiezovskom parku

PAMÁTNÍK JANKA PALÁRIKA V STAROM TEKOVE

18. augusta 1968 pri príležitosti tradičných folklórnych Tekovských slávností za účasti oficiálnych hostí a návštevníkov zo širokého okolia slávnostne odhalili v Starom Tekove pamätník slovenskému národnému buditeľovi, dramatickému spisovateľovi Jankovi Palárikovi (1822—1870), ktorý tu bol v rokoch 1847—1849 rím.-kat. kaplánom. Tvorcom pamätníka je akademický sochár Ferdinand Bollo, odborný asistent Vysokiej školy výtvarných umení v Bratislave. Slávnostný prejav o živote a diele Janka Palárika — Beskydová predniesol prom. filológ Jozef Melicher, odborný asistent Pedagogickej fakulty v Nitre.

Pamätník Jána Palárika v Starom Tekove

Z ČINNOSTI KRÚŽKU HISTORIKOV V LEVICIACH

Krúžok historikov v Leviciach, ktorý je zložkou Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, združuje malý kolektív bádateľov a záujemcov o dejiny. Po prekonaní určitých prechodných ťažkostí, spojených hlavne s organizačnými otázkami, sa pomaly konsoliduje a vykazuje už pekné výsledky práce. Vo svojom lone združuje hlavne učiteľov dejepisu, odborných pracovníkov múzea a archívu, ale i zamestnancov

iných zariadení, ktorí majú o dejiny bližší záujem, určitú odbornú prípravu a dobrú vôľu v tejto oblasti pracovať. Práca krúžku spočíva hlavne v bádateľskej činnosti najmä v oblasti regionálnych dejín, v udržiavaní kontaktu s vedeckými pracoviskami a v sprostredkovaní dosiahnutých výsledkov pre členov krúžku i pre širokú verejnosť publikovaním, prednáškovou činnosťou alebo inými vhodnými spôsobmi.

V bádateľskej oblasti sa činnosť členov krúžku zameriava najmä na problematiku vlastného regiónu. K. Sándor na základe archívnych prameňov ale i muzeálnych pamiatok spracováva cechovníctvo v Leviciach. M. Korentsy už dlhšiu dobu systematicky študuje požiarníctvo a živelné pohromy. J. Hudzovič z príležitosti blížiaceho sa stého výročia založenia učiteľského ústavu v Leviciach spracováva dejiny tejto školy. P. Kohút zhromažďuje dokumenty k dejinám Želiezoviec a okolia. J. Zamboj sa zaoberá históriou slobodného kráľovského a banského mesta Pukanca.

Krúžok historikov pravidelne usporadúva prednášky s rozličnou aktuálnou tematikou, najmä v spojitosti s výročiami významných udalostí. Prednášky konajú buď pozvaní hostia, alebo samotní členovia krúžku. V uplynulom období odzneli hodnotné prednášky dr. V. Plezvu, dr. J. Mészároša a dr. L. Hubenáka zo Slovenskej akadémie vied a prednášky členov krúžku J. Žitňanského, P. Tesáka, K. Sándora, P. Behulu, M. Korentsyho, P. Kohúta a iných.

V publikačnej činnosti sa prejavila najmä osobná iniciatíva členov krúžku, zásluhou ktorej boli vydané i hodnotné publikácie. Medzi ne patrí práca P. Kohúta: *Želiezovce kedysi a dnes*, ďalej 3. a 4. číslo *Vlastivedného spravodaja Levického okresu*, v ktorých boli uverejnené práce s regionálnou problematikou od viacerých členov krúžku. P. Behula spracoval obrázkovú publikáciu: *Levice v minulosti a dnes*. Do tlače je pripravená i *Vlastivedná čítanka Levického okresu väčšieho rozsahu*, zostavená Jozefom Melicherom.

Krúžok historikov v Leviciach vykonáva záslužnú prácu. Organizovaním bádateľskej činnosti najmä v oblasti regionálnej histórie postupne odhaľuje taje minulosti a mozaikou dielčích prác napomáha vznik uceleného obrazu dejín.

Pavol Behula

120. VÝROČIE BITKY PRI TEKOVSKÝCH LUŽANOCH

Jednou z najkrvavejších bitiek buržoázno demokratickej revolúcie v Uhorsku, ako dôležitá časť úspešnej jarnej ofenzívy maďarských revolučných vojsk, bola bitka pri Tekovských Lužanoch 19. apríla 1849.

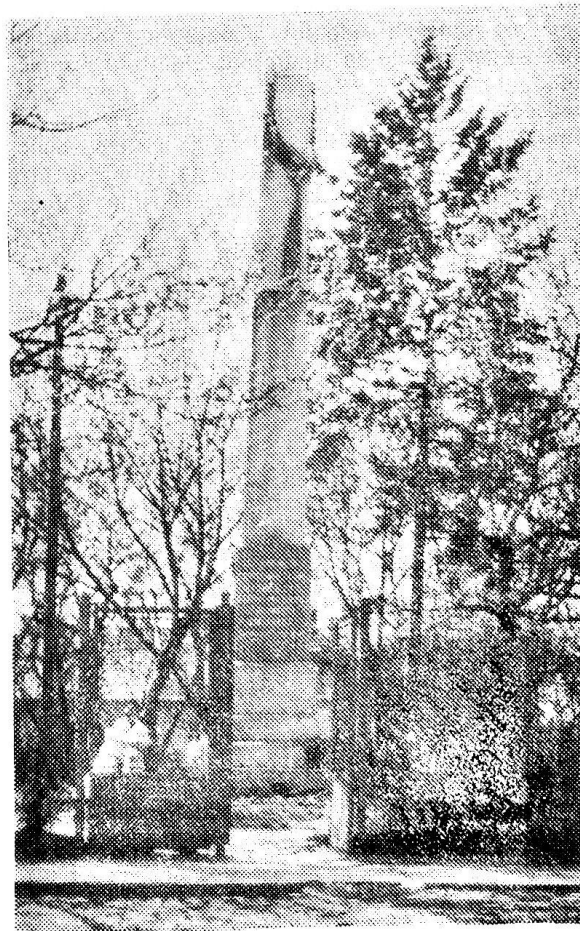
V obci, v ktorej odvtedy každý rok s úctou spomínajú na padlých hrdinov, už v roku 1876 postavilo vďačné obyvateľstvo Tekovskej župy pomník, ktorý sa stal symbolom boja za slobodu, miestom pleti obyvateľov Tekovských Lužian i záujemcov širokého okolia.

V deň 120. výročia bitky usporiadali miestni a okresní činitelia pri pomníku spomienkovú slávnosť, ktorej sa zúčastnili aj poprední predstavitelia slovenského vedeckého a politického života.

Slávnostný prejav pri tejto príležitosti predniesol v slovenskej reči doc. dr. Juraj Zvara, CSc., v maďarskej reči Ladislav Dobos, minister Slovenskej socialistickej republiky. Obaja rečníci poukázali na veľký význam, odkaz, ale i nedostatky revolúcie rokov 1848-49. Zdôraznili, že je treba vyvodzovať poučenie z minulosti i pre súčasné bratské spolunažívanie národov a národností.

Slávnosť sa skončila aktom položením vencov k pomníku na pamäť bitky v roku 1849.

Karol Sándor

Pomník v Tekovských Lužanoch

(Foto: Mácsady J.)

Z ČINNOSTI VLASTIVEDNEJ SEKCIE OKRESNÉHO VÝBORU MATICE SLOVENSKEJ V LEVICIACH

Sekcia rozvinula seriál besied na témy: „Vlastivedné zaujímavosti tekovskej oblasti pod Slovenskou bránou“ a „Z histórie našej obce“. V okresných novinách Pohronie začala uverejňovať materiály „Z nášho folklóru“ a „Profily“ o významných národovcoch a činiteľoch, ktorí sa svojím životom alebo svojou prácou nejakým spôsobom dotýkali Levického okresu. Usiluje sa zaktivizovať záujem o zriaďovanie tzv. izieb ľudových tradícií k 900. výročiu prvej písomnej zmienky o obciach nášho okresu v zakladacej listine svätobeňadické-

ho opátstva z roku 1075. Poskytuje odbornú pomoc pri všetkých matičných akciách, ktoré súvisia s vlastivednou problematikou (zriaďovanie pamätnej izby Martina Čulena v Čake, časopis Zvony v Hronských Kľačanoch a pod.). Úzko spolupracuje s Tekovským múzeom, Okresným archívom a krúžkom historikov v Leviciach. Jadro sekcie tvoria známi pracovníci v regionalistike: Jozef Melicher, Pavol Behula, Ján Beňuch, Ján Horniačik, Ján Hudzovič a Jozef Žitňanský.

ČAKA NEZABÚDA

V dňoch 31. mája a 1. júna 1969 boli v Čake spomienkové slávnosti, ako súčasť celoslovenských osláv storočnice gymnázia v Kláštore pod Znievom, pri ktorých odhalili obnovené náhrobníky slovenským národným buditeľom, riaditeľovi znievskeho gymnázia Martinovi Čulenovi a prvej podpredsedníčke Živeny Jozefíne Sablakovej. Do nového náhrobníka Martina Čulena je citlivo vbudovaný pôvodný kríž s maďarským nápisom. Na fare súčasne otvorili pamätnú izbu Martina Čulena

a pod cintorínom park Jozefíny Sablakovej. Na oslavách sa zúčastnil veľký počet návštevníkov zo širokého okolia a oficiálni hostia (najpočetnejšia bola delegácia z Kláštora pod Znievom). Slávnosti otvoril 31. mája prejavom na pietnom večierku predseda vlastivednej sekcie Okresného výboru Matice slovenskej v Leviciach Jozef Melicher a 1. júna na ľudovej manifestácii životné dielo Martina Čulena zhodnotil čakanský rodák, riaditeľ Historického ústavu SAV dr. Július Mésároš.